

TARİH VE PROPAGANDA: MORGENTHAU'NUN ÖYKÜSÜ VE MAVİ KİTAP ÖRNEĞİ

Bayram BAYRAKDAR*

Öz

19. yüzyıl boyunca Amerikan okullarının başlıca kurumlarından olan *Amerikan Board*'a bağlı, Protestan propagandası yapan ve Ermenilere özgürlük adı altında bağımsızlık fikrini aşıl原因an misyonerler ve yardımcıları, Amerikan diplomatlarının, öncelikli korunması gerektiğini düşündükleri kişilerdi. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Musevi kökenli ABD Büyükelçisi Morgenthau, uygun gördükleri ve gerektiğini düşündükleri kimi ortamlarda gelişme aşamasındaki Siyon hareketini de desteklemekteydi. Bununla birlikte öncelikli olarak Protestan Hıristiyan halkın ve özellikle Rus ve İngiliz elçiliklerine karşın Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmişti.

Morgenthau, anadili İngilizce dışında başka bir dil bilmediğinden Hagop Andonyan adında Robert Koleji yeni bitirmiş zeki bir genci kendisine özel kalem olarak görevlendirdi. Baş tercümanı/Dragoman ve danışmanı ise Arshag K. Şimovanyan adında yaptığı işlerde oldukça deneyimli bir kişi idi. Kişisel mektupları ve tüm yazışmalarını Andonyan yazmakta ve/veya çevirmektedir. Şimovanyan ise aklı, kulağı ve dili olarak Morgentau'nun hizmetindeydi. Bir diğer önemli propaganda bürosu ise ünlü *Wellington House*, İngiliz Dışişleri Bakanlığının emrinde, propagandaya dayalı bilgi ve belge üretmekteydi. Arnold Toynbee tarafından hazırlanan *Mavi Kitap*, Ermenilere yapılan mezalimi işleyen önemli bir savaş propaganda aracıydı.

Anahtar Sözcükler: Soykırım, Bilgi düzmeçiliği, Osmanlı İmparatorluğu, ABD, Türkiye Cumhuriyeti, Mavi Kitap, Ermeni Meselesi konusunda tarihte ne oldu?

HISTORY AND PROPAGANDA: THE EXAMPLE OF MORGENTHAU'S STORY AND BLUE BOOK

Abstract

During the 19th century, missionaries and their colleagues, who were affiliated to one of the major educational institution American Board, were making propaganda on protestantism and imbuing people with independency under the name of Armenian liberty, were thought to have to be saved with priority, by the American diplomatigues. In the first quarter of the 20th century, the jewish-rooted USA ambassador Morgenthau were promoting the zionist movement in the presence of some appropriate enviroments and in where that he

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
(bayram.bayrakdar@deu.edu.tr).

deem necessity. At the same time, he primarily took over both of the Protestant- Christian people, especially against the Russian and English ambassadors, and the Armenians. Since Morgenthau was unknown to foreign languages other than his native language English, he elected a clever young man named Hagop Andonyan, who was just graduated the Robert College, as an his executive assistant. Baş tercümanı/ Dragoman and his chief adviser was named Arshag K. Şimovanyan, who was highly experienced in his works. His personal letters and his all correspondence are written or translated by Andonyan. On the other hand, Şimovanyan was at Morgentau's service as his ear and tongue. The other main materials office is Wellington House, under the direction of Foreign Office, Arnold Toynbee, collected, edited, and authored many propaganda publications specifically aimed at the Ottoman Empire. Among these materials, the publication titled the Treatment Armenians in the Ottoman Empire, known as Blue Book, written by Toynbee.

Keywords: Genocide, Falsification, Ottoman Empire, USA, Turkish Republic, Blue Book, What Happened in History on Armenian Question?

Giriş

19. yüzyıl boyunca Amerikan okullarının başlıca kurumlarından olan *Amerikan Board*'a bağlı, Protestan propagandası yapan ve Ermenilere özgürlük adı altında bağımsızlık fikrini aşılamanı misyonerler ve yardımcıları, Amerikan diplomatlarının, öncelikli korunması gerektiğini düşündükleri kişilerdi. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Musevi kökenli ABD Büyükelçisi Morgenthau, uygun gördükleri ve gerektiğini düşündükleri kimi ortamlarda gelişme aşamasındaki Siyon hareketini de desteklemekteydi. Bununla birlikte öncelikli olarak Protestan Hristiyan halkın ve özellikle Rus ve İngiliz elçiliklerine karşın Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmişti¹.

1 Avrupa'da Katoliklerin işlediği kıyımlardan kurtulmak için, Avrupa'dan yeni keşfedilen Amerika'ya kaçan Protestanlar, orada yerleşip sosyo-ekonomik yönden güç kazanınca 18. yüzyılın sonlarına doğru Boston'da, *Amerikan Board* olarak bilinen bir Misyonerlik Kurumu'nu faaliyete geçirdiler. Kurumun başlıca amacı; Hristiyanlığın yeni bir yorumu olan Protestanlığı, İncil'in yayma/tebliğ görevine uygun olarak bütün dünyada tanıtmak ve yaygın hâle getirmektir. *Amerikan Board*'a bağlı bütün Amerikan okullarında, hem fen hem de din eğitimi gören ve ülkelerinde iş bulamayan orta ve alt gelir gurubuna ait ailelerden genç misyonerler, çok düşük ücret ve fakat büyük ideallerle dünyanın dört bir yanına dağılmaya başladı. Bunlardan 1819 ve 1820'lerde büyük umutlarla Türkiye'ye gelen ilk Amerikan misyonerleri, Halife/Sultan'ın ülkesinde Müslümanlıktan Protestanlığa geçişin kolay olmadığını hızla fark ederek-örneğin, Osmanlı'da Müslüman ailelerin çocukları yalnızca yatılı askeri okullara öğrenci olarak alınabiliyordu; ayrıca, bir Müslüman'ın din değiştirmesi imparatorluk yasalarına uygun değildi ve cezası oldukça ağır olurdu- ister istemez Protestanlığı, öteki Hristiyanlar arasında yayma çabasına girdiler. Rumların, Sırpların, Bulgarların ve Romenlerin Ortodoksluğunun arkasında Rusya vardı. Bu toplumların bağımsızlık hareketlerinde Rusya birinci derecede belirleyici bir rol oynamıştı. Kapsamlı bilgi için Bkz., Şükrü Esmer Kaya, *Soykırım Tacirleri ve Gerçekler*, Derin Yayınları, İstanbul, 2009, ss.157-158. Osmanlı hükümeti, 1848'de Türkiye'deki Protestanları ayrı bir cemaat olarak tanıdı. ABD'li Protestan misyonerler en çok başarıyı Ermeniler arasında gösterdi ve birçok Ermeni'yi Protestanlığa çektiler. Diğer Osmanlı Hristiyanları, Museviler ve Müslümanlar ise din ve mezhep değiştirerek Protestanlığı kabul etmeye yanaşmamışlardı. Protestanlığa geçenler, sadece Ermenilerdi. 19. yüzyıl sonunda Ermeni Protestanların sayısı

Morgenthau, anadili İngilizce dışında başka bir dil bilmediğinden Hagop Andonyan adında Robert Koleji yeni bitirmiş zeki bir genci kendisine özel kalem olarak görevlendirdi. Baş tercümanı/ Dragoman ve danışmanı ise Arshag K. Şimovanyan adında yaptığı işlerde oldukça deneyimli bir kişi idi. Kişisel mektupları ve tüm yazışmalarını Andonyan yazmakta ve/veya çevirmekteydi. Şimovanyan ise akıllı, kulağı ve dili olarak Morgentau'nun hizmetindeydi².

Ermeni meselesinde, Ermenileri savunma ve istismar etme adına anti-Türk propaganda yapan kişi ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Morgenthau önemli bir konuma sahiptir. 1918 yılında *Morgenthau'nun Öyküsü* adlı kitabını yayınlayan Yahudi asıllı bu kişi, genel olarak Türkler hakkında oldukça önyargılı fikirlere sahipti³:

“Gerçekte bütün yabancılar Türklerle birlikte bulduklarında onların tutumları hakkında fikir sahibidirler.(...) Türkler belki aşırı derecede kibar görünebilirler ancak hiçbir esnekliğe ve mantıklı düşünceye sahip değildirler. Kafalarında Hristiyanlarda temiz olmayan bir şeylerin olduğu yargısı yatar. Yüzyıllarca Osmanlı'nın tebaasına karşı olan politikasını bu önyargılı kanaat yönlendirmiştir. Bu yabani yağın Orta

60.000'e ulaştı. Bkz., Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, ss.17-18.

İlk Hristiyan olan Ermenilerin *Gregoryen* mezhebinin kendi Kategikosu/Patrikliği vardı ve Eçmiyazin Manastırı, aynen Vatikan gibi, Gregoryenlerin kutsal kilisesiydi. Rusya bu kilise üzerinde de etkiliydi; ancak, kimi zaman Ermeniler üzerinde içeride baskıcı tutumunu arttırırken, dışta Osmanlı'yı parçalamak amacıyla Ermenileri ve kiliselerini tahrik ve teşvik etmekteydi. Kısaca yansıttığım bu nedenlerle 19. yüzyıl boyunca *American Board* (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*)'a ait Protestan Misyonerler, birçok Anadolu şehrine yerleştiler. 20. yüzyıl başlarında Board örgütüne ait çok sayıda okul, hastane ve kilise bulunmaktaydı. Bu kurumlarda 145 misyoner, 800 yerli işçi ve idareci vardı ve bunların ezici çoğunluğu Ermeni ve daha azı ise Rum kökenliydi. Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, University of Utah, Salt Lake City, ss.143-144.

Amerikalılar, İzmir ve Beyrut'ta açtıkları okullarla, Ermeni gençlerinin eğitim-öğretiminde önemli görev yaptılar. 1833'te birçok genç Ermeni, sadece iyi eğitim alabilmek amacıyla Protestanlığa geçiyordu. Kısa süre içinde bu okullarda görev yapan Protestan rahiplerden 15'i Ermeni kökenliydi. 1834'te Bursa ve daha sonra Trabzon'da *American Board* okulları açıldı. Protestanlık, şimdi de sonradan Protestanlığı benimsemiş ve bir süre sonra da üst eğitim için ABD'ye gitmiş Ermeni Protestanlar eliyle yayılmaktaydı. Bir Protestanlık okulu da İmparatorluğun en uzak köşesi Van'da açıldı, böylece, Hakkâri dağlarında bile Nasturiler, Protestan olmaya başladı. Ermenilerle Nasturiler, Amerikalıların parasıyla Ruslarla işbirliğine girdiler silahlandılar ve sonunda 1915 Mart'ında vatandaşı oldukları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan ettiler. Lewy, *a.g.e.*, ss.143-144.

Diğer Protestan Kiliseler arasında Presbiteryen Kilisesi, Metodist Episkopsal Kilisesi, Amerikan Baptist Kilisesi, *Detsche Orient Mission*/Alman Misyoner Teşkilatı vardı. 1896'da kurulan *Detsche Orient Mission*'in başında Johannes Lepsius vardı ve bu örgütün yardım ettiği topluluklar arasında Ermeniler başta gelmekteydi. Lewy, *a.g.e.*, s.144.

- 2 Henry Morgenthau, "The Murder of a Nation", *Ambassador Morgenthau's Story, American Ambassador to Turkey 1913-1916*, Doubleday, Page and Co., Newyork, 1918, p.338 vd. library.umac.mo/ebooks/b28042530.pdf; Kaya, *a.g.e.*, ss.157-158; Ata Atun, *Misleads in the Book Titled Ambassador Morgenthau's Story*, *Social Sciences and Humanities*, Vol.4, No.4, July 2013, Lefkoşa, ss.410-414.
- 3 Henry Morgenthau; "The Turk Reverts to the Ancestral Type", *Ambassador Morgenthau's Story*, Doubleday, Page&CO. New York, 1918, Chapter XXII, ss.311-315.

Asya'nın ovalarından Mezopotamya ve Anadolu'ya kadar olan bölgedeki ulusları kasırga gibi silip süpürmüş, Mısır ve Arabistan'ı ve Kuzey Afrika'nın tamamını zapt etmiş ve sonra Avrupa'ya akarak Balkan uluslarını ezmiş, Macaristan'ın büyük kısmını işgal etmiştir".⁴

Şimovanyan ve Andonyan tarafından yazıldığı saptanan Morgentau'nun anıları⁵, 1920'li yıllarda alınan konuyla ilgili siyasal kararlarda etkisini gösterdi. Morgenthau'nun, ABD Başkanı Woodrow Wilson'a yazdığı 26 Kasım 1917 tarihli mektup önemlidir. Morgentau, Wilson'a, hedeflerinden söz etmekte Başkanın onayına sunduğu Ermenilerin Türkler ve Almanlarca ezildiği konusundaki görüşlerini şöyle özetlenebilir⁶:

"...açıkça savaş karşıtı olanların yanı sıra, savaş konusundaki aşırı değişkenlik, savaşı destekleyenlerde ise inanç ve kararlılıklarında görülen zafiyete bağlı olarak yazmayı tasarladığım kitapta, Almanya'nın, yalnız Türkiye ve Balkanlar'a sızma politikasını değil, böyle bir mekanizmanın dünyanın farklı ülkelerindeki uygulamalarını da teşhir etmek istiyorum; çünkü, Türkiye'de Almanya'nın şeytani ruhunun ortaya çıkardığı dehşet saçan savunmasız Ermeni ve Asurilerin katliâma [kitlese imhaya] uğradıklarını görmekteyiz. Olayın bu ayrıntısı ve Almanya'nın sessiz kalışı, inanıyorum ki, küçük kent ve kasabalarda yaşayan Amerikalılar da savaşın diğer yönlerinden çok daha fazla ilgi ve dikkat uyandıracak ve bu savaşın mutlak bir zaferle sonuçlandırılması konusunda bilinçlendirilecektir. Hükûmetin savaş politikası adına bir zafer kazanmamız için yasal çerçevede her türlü adım atılmalı ve araçlar kullanılmalıdır.

Morgenthau'nun Başkan'a yazdığı mektubundan bir yıl sonra *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü* başlıklı kitabı kaleme alındı ve ABD'nin önde gelen ve tirajı yüksek olan dergilerinden *The World's Work*'te tefrika edildi; ayrıca, büyük gazetelerde de yayımlandı. Doubleday, Page and Co. (Newyork) Yayınevi'nin etkili bir reklam kampanyasının ardından bir yılda 22. 234 adet satıldı. Kitap beklenenin üzerinde ilgi gördü ve istenen amaca hizmet etti. Morgenthau'nun, Amerikan halkını savaşın zaferle sonuçlanması gerektiğine inandırmak için Alman ve Türk karşıtı kitap yazması, Başkan Wilson'un politikasına daha geniş destek sağlamak amacına yönelikti. Bu nedenle, kitabın nasıl ve kim tarafından yazıldığını bilmek dikkate değer önemli bir konudur⁷.

ABD İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan olayları ve 1915 yılı ve sonrasındaki gelişmeleri de kitabında yorumlamıştır. Kendisine göre; 1890'lı yıllar Ermenilerin zalimce öldürüldüğü

4 Morgenthau; "The Turk Reverts to the Ancestral ...", ss.311-315.

5 Lowry, *The Story Behind Ambassador...*, ss.7-8.

6 Lowry, *a.g.e.*, s.8.

7 Lowry, *a.g.e.*, ss.10-13; *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü* başlıklı kitabın tarihçesiyle ilgili kaynaklar, iki ayrı koleksiyonda saklanmaktadır: Bunlardan *Henry Morgenthau Belgeleri* olarak bilinen koleksiyon Kongre Kütüphanesi (Washington)'dedir. Diğeri ise Hyde Park'taki (Newyork) Franklin Delenore Rosevelt Başkanlık Kütüphanesi'ndedir. Ata Atun, "Misleads in the Book Titled Ambassador Morgenthau's Story", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, June 2013, Vol. 3, No.6, ss.410-414.

yıllar olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte, Ermeni vilayetlerinde zulüm ve cinayetin olmadığı bir gün bile olmamıştır. Genç Türk rejimi evrensel kardeşlik söylemlerine karşın Ermenilere huzur getirememiş, 1909'da yeni rejimin kurulmasından bir kaç ay sonra Adana'da 35.000 Ermeni ortadan kaldırılmıştır. Abdülhamit'in fikirlerinin çoğunu benimseyen bugünün [dönemin Genç Türkleri/İttihatçıları, O'nun[Abdülhamit'in] Ermeni politikasını da kendilerine mal etmiş ve benzer yöntemi bir tutum olarak benimsemişlerdir. Çanakkale Savaşları sonrasında güçlenen Osmanlı Devleti, Abdülhamit'in politikalarını daha rahat uygulama olanağı bulurken, Morgenthau'a göre, buna tek karşı çıkacak güç Almanya idi; ancak, İngiliz Başbakanı Gladstone'un⁸ uyarılarına rağmen Kayzer, 1914 itibarı ile Osmanlı'nın en yakın müttefiki olma kararını vermiştir. Bu nedenle de Osmanlı İmparatorluğundaki Hıristiyanlar ilk defa 1915'te Türklerin insafına kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu 1915 tarihinde Ermenilere tehcir uygulamıştır. 1915 Nisan'ı ile Ekim ayları arasında 1.200.000 kişi kötü koşullarda Suriye çölüne yolculuğa gönderilmiştir. Anadolu yolları sürgün kafileleri ile doluydu. Eminim tarih böyle bir dehşet görmedi diyen Morgenthau, geçmişte büyük denilen katliamların bunun yanında önemsiz kaldığını ifade etmiştir⁹.

8 William Eward Gladstone; 1880 yılının Nisan ayında İngiltere'deki seçimleri kazanıp başa geçen Liberal Parti'nin başkanıdır. İngiltere'de Gladstone'un başkanı olduğu Liberal Parti'nin seçimleri kazanmasıyla Osmanlı İngiltere ilişkileri hızla bozulma yoluna gitmiştir. Gladstone, Osmanlı'nın Rusya'ya karşı ayakta kalması taraftarıydı; fakat, Sultan Abdülhamit'e ve onun temsil ettiği her şeye karşı politika izledi. Gladstone'un, "*Türkiye [Osmanlı] hakkında asla aşırı görüşlerim olmadı*" görüşünü ciddiye almak gerçekçi olmaz; çünkü, yazdığı *Bulgar Dehşeti ve Doğu Sorunu/Horrors and the Question of the East* başlıklı kitabında, "*Türkleri, İnsanoğlunun insan olmayan örneği*" biçiminde tanımladı. Sultan Abdülhamit'in kişiliğini eleştirirken aşağılayıcı bir üslup kullandı. Özel yazışmalarında Abdülhamit'i, "*en büyük yalancı ve en büyük hilekâr, siyasi yapısı ahlâksızlığa gömülmüş bir hükümdar*", davranışlarını "*çok yönlü değişmeler ve kaçamaklar, sonu gelmez hilekârlıklar ve sınırsız yalanların belirlediği tam bir haydut ve rezil*" olarak tanımladı. Bkz., Jeremy Salt, *Emperyalizm Evangelizm ve Osmanlı Ermenileri*, Çev., Kadriye Göksel, Tarih ve Kuram Yayını, İstanbul, 2015, s.186, (Agahta Ramm, *the Political Correspondence of Mr. Gladstone and Lord Granville 1876-1886*, (II), Oxford 1962'den). Sultan Abdülhamit'in de Gladstone'dan nefret etmesinin gerisinde yatan düşünce bilinmektedir ve anlamsız değildir. Şu bir gerçektir ki, önce Abdülhamit ve daha sonra İttihatçıların İngiltere'den kopup Almanya'ya yaşama kararının gerisinde, İngiltere'nin, Balkanlarda izlediği yıkıcı politikaların yanında, Batılı müttefikleriyle birlikte Ermeni sorununu icat ve tahrik etmesinin Osmanlı toplumu ve yöneticilerinin zihinlerinde bıraktığı derin izler yatmaktadır. Batılı ülkelerin tutumlarını saptamak açısından, Rus General Mayevski'nin, konuyla ilgili yaklaşımını verebiliriz: Mayevski, Batılı ülkelerin Ermeni meselesindeki yerini vurgularken, Ermeni meselesinin, pek çok tarihî olayın ve Türkiye iç durumuyla Rusya da dahil olduğu hâlde Garp Düvel-i Muazzamasının/Büyük Güçlerinin Türkiye ile olan ilişkilerinin neticesi olduğunu, bundan doğu Hristiyanları ve kiliseleri Hristiyanlığın esasları ve anelerini bir tarafa bırakarak din yerine milliyet propagandasını kendilerine uğraş tutmalarının anlaşıldığını belirtmektedir. Garp diplomatları da kendi açılarına göre bu milliyet kavgasından pek gaddar bir şekilde istifadeye kalkmışlardır. Ermenilerin milli hislerini tahrik ederek hiç sıklımadan Türkiye'de bir Ermeni meselesi icat etmişlerdir şeklinde bir değerlendirme yapar. Bkz., Bayram Bayraktar, *20. Yüzyıl Döneminde Rus General Mayevski'nin Türkiye Gözlemleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2007, s.120.

9 Morgenthau; "The Turk Reverts ...", ss.338-339.

Morgenthau' u'nun kitabı, Hendrick adlı bir yazar tarafından kaleme alınmış, kendisine elçilik tercümanı Hagop S. Andonyan tarafından yardım edilmiştir. Türk karşıtlarının propagandalarına aksine, zor koşullar ve imkânsızlıklar ortamında göç ettirilen Ermenilerin, düzen içerisinde yeni yerlerine ulaştırıldığını belirten yabancı misyon temsilcilerine de rastlandı. Örneğin, ABD'nin Mersin Konsolosu Edwin Natan, 30 Ağustos 1915'te Morgenthau'ya gönderdiği raporda; *Tarsus'tan Adana'ya kadar olan yol güzergâhının Ermenilerle dolup taşıdığını, Adana'dan sonra trenle yolculuk yaptıklarını, yoğun kalabalık nedeniyle izdiham yaşandığını; ancak, görevlilerin işi düzen içinde yürüttüklerini, şiddete ve düzensizliğe yer verilmediğini, göçmelere yeteri kadar bilet sağlandığını, muhtaçlara yardımda bulunulduğunu* belirtmiştir¹⁰.

Bir diğer örnek ise ABD'nin Mamüretülaziz/Elazığ Konsolosu Lasly Davis'in 23 Ağustos 1915 tarihli Morgenthau'ya gönderdiği mektupta; *Ermenilerin il merkezi ve köylerinde cinayetler işlediklerini* anlatmasıdır¹¹.

Morgenthau, Birinci Dünya Savaşı sürecinde Türklere karşı savaşan misyonerlik organizasyonlarının da vazgeçilmez görevlilerinden biriydi. 1913 Kasım'ından 1916 Şubat'ına kadar Türkiye'de görev aldı. Çalıştığı sürede, Ermenilerle Türklere arasındaki çatışmaları, ülkesine ve Batı kamuoyuna rapor ederek olayları büyük ölçüde çarpıtmayı başardı; ancak, yaşanan olaylar gerçekte onun bildirdiği gibi değildi¹².

ABD Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı topraklarında ortaya çıkan/çıkarılan bu Ermeni meselesiyle yakından ilgilenmekteydi. 1820'li yıllardan beri misyonerlerin yaklaşık 90 yıl boyunca yazmış oldukları kitaplarla Amerikalıların beynini yıkamış ve dolayısıyla da toplum, sıkıntı ve baskı içinde oldukları algısı yaratılan Ermenileri korumakla yükümlü olduklarına inandırılmışlardı. Dışişleri Bakanlığı, Ermeniler hakkında Morgenthau'dan sıklıkla detaylı bilgi vermesini beklemekteydi. O da isteneni arada sırada da olsa başarabiliyordu. Bulabildiği bilgileri, düzenledikten ve sistematik hâle geldikten sonra ülkesine göndermekteydi.

ABD Büyükelçisi Morgenthau, gerçekte, İstanbul dışına çıkmadığı gibi, halkla iletişimi de olmadı. Ülkeyi ve insanları tanımadı. İstanbul dışında, sadece bir kez, vapurla Beyrut'a gitti. Orada, Beyrut Koleji Müdürü Bliss'le görüştü¹³;

10 Lowry, *a.g.e.*, ss.22-25.

11 Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Bâbüal Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2004, ss.77-78.

12 Justin Mc Carthy, *Amerika'daki Türk İmgesi*, Tarih ve Kuram, İstanbul, 2015, s.292.

13 Bilindiği gibi Morgenthau'nun raporları; 19 ve 20. yüzyıl kavşağında Türkiye'yi doğrudan etkileyen ve giderek yerel, bölgesel ve küresel bir niteliğe dönüşen Ermeni meselesinin Amerika kamuoyundaki yansımalarıyla ilintilidir. 1915 Ermeni tehcirinden yıllarca önce 1896'da Amerika'da uluslar arası bir mesele hâline getirilen Ermeni problematiği hakkında kamuoyu oluşturmak adına, Edwin Munsell Bliss tarafından yazılan Türkiye ve Ermeni Mezalimi başlıklı kitap olmuştur. Ermeni meselesiyle ilgili bu süreç bilindiği üzere; 19. yüzyılda Rusya'nın emperyal politikaları karşısında Batılı müttefiklerin istediği ve beklediği karşı koyuş mücadelesini Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine getirememesinde

ayrıca, orada bulunan ve daha önceki dönemde İngiltere'nin Amerikan Büyükelçisi olarak tanınmış Lord Bryce ile tanıştı. Lord Bryce, İngiliz Propaganda Dairesi Wellington House'ın başına getirildiğinde, yanında başyardımcı olarak Arnold Toynbee bulunmaktaydı¹⁴.

1. İngiliz Propaganda Sistemi

Bu büronun başlıca görevi; I. Dünya Savaşı sürecinde Türkleri ve Almanları dünya kamuoyunda aşağılamak suretiyle itibarsızlaştırmak, onların yaptığını düşündükleri ve Hıristiyan düşmanlığı olarak yansıttıkları *gaddarlıkları/atrocities* ifşa ederek sözde Amerika'nın dünya savaşına katılımını sağlamak amacıyla yönelik ABD halkını, senatoyu ve kongreyi etkilemek, biçiminde değerlendirmek mümkündür¹⁵.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İngiliz Propaganda örgütü Ermeni meselesine özel bir önem vermiştir. Propagandanın, savaşın, bir başka yöntemi olduğu bilinciyle hareket eden ve savaşın seyri üzerinde öldürücü bir etki yaptığını değerlendiren *İngiliz Parlamento Savaş Araçları Komitesi* 1914 Ağustos'unda *Wellington House* adlı bir basın bürosu açarak propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır¹⁶. Wellington House; ABD, Fransa, Hollanda, İspanya-Portekiz, İskandinavya, İsviçre-İtalya, Yunanistan-Romanya, Doğu ve İslâm ülkeleri olmak üzere sekiz ayrı propaganda bölümü ile resim, fotoğraf, film, istihbarat ve dağıtım bölümlerinden oluşan bir örgüttür¹⁷.

aramak gerekir. 20 yüzyılda ise Ermeni sorunu doğal haklar bağlamında, Almanya-Osmanlı Devleti ittifakının karşısında yer alan emperyalist Batılı devletlerin özellikle Ortadoğu ve Kafkaslara nüfuz etmek amacıyla kullandıkları bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

14 1914'te Osmanlı Türkiye'sinde çoğunluğu Arap ve Ermeni olan 30.000/otuz bin kadar Amerikan teb'ası yaşamaktaydı. Halep, İskenderun, Bağdat, Beyrut, Erzurum, Harput/Elazığ, Kudüs, Mersin, Sivas, İzmir ve Trabzon'da açılan konsoloslukların cömertçe ve sorumsuzca yerli halkı kendi vatandaşlığına geçirmesi ve kapitülasyon haklarının istismar edilerek kullanılması Osmanlı hükümetinin protestolarına sebep olduklarında konsolos yardımcılığı görevleriyle misyonerler, hemen olaylara müdahale edebiliyordu. Joseph L. Grabill'in, *Protestant Diplomacy and The Near East*, başlıklı kitabında yaptığı değerlendirmede, Misyonerler, hükümetlerinin ajanları değillerdi; ama misyonerlerin kapitülasyon dokunulmazlıkları hakkını kullanmak suretiyle, Batılı ülkelerin emperyalist emellerine hizmet etmekteydiler. Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and The Near East*, University of Minesota, 1991, s.40.

15 Kaya, *a.g.e.*, ss.157-158.

16 A. G. Marquis, "Words as Weapons: Propaganda in Britain and Germany During the First World War", *Journal of Current History*, III, London 1978, ss.68-72.

17 Kamuran Gürün, *Armenian File*, Ankara, 1983, p.49, tarihçi Hikmet Özdemir'in anlatımına göre; Londra'da Kew Gardens'taki İngiliz arşivini tarihçi meslektaşlarım bilirler, gerçekten güzel bir ortamda çalışma olanağı var orada. İngiltere'yi ziyaretlerimden birisinde bugüne kadar herhangi bir yayında, herhangi bir yerde görmediğim bir şema ile karşılaşmıştım. O şemayı size şöyle anlatayım: 1914'ten 1918'e kadar İngiliz Genelkurmay Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığının bilgisi dâhilinde oluşturulan propaganda bürosunun, -tabii büro deyince böyle ufak bir birim düşünmeyelim, çok büyük bir organizasyon, dünya çapında propaganda yapabilen adeta mükemmel bir organizasyon- bu organizasyonun şemasını buldum. (...) Dünyadaki bütün büyük devletleri ve savaş alanlarındaki halkları bu

Arnold Toynbee, Osmanlı İmparatorluğu, Mezopotamya, Arabistan, Mısır masasının sorumlusu idi. Her masanın, her devletin başına bir akademisyen görevlendirilmiş. Bu akademisyenin görevi o ülkelerle ilgili kimi haberleri propaganda teknikleri açısından işlemekti. Faaliyetleriyle bütün dünyayı kapsayan örgüt, savaş süresince çalışan, faaliyet gösteren bir propaganda ağı yarattı¹⁸.

İngiliz Propaganda sistemini yöneten Wellington House¹⁹, çoğunlukla Ermenice Kaynakları kullanarak ve Ermeni kökenli taraftarların doğruluğu tartışmalı ve ikinci, hâttâ üçüncü elden bilgileri içeren, doğrulanmamış bilgileri, belgeleri, görsel malzemeleri *Mavi Kitap*'ta 648 sayfa olarak yayımlamıştır²⁰.

şemanın içerisine yazmışlar. Her bir devleti bu müthiş propaganda faaliyetinin konusu olarak masalar şeklinde düşünürsek, örneğin, Arnold Toynbee, Osmanlı İmparatorluğu, Mezopotamya, Arabistan, Mısır masasının sorumlusu. Her masanın, her devletin başına bir tane akademisyen görevlendirilmiş. Bu akademisyenin görevi o ülkelerle ilgili kimi haberleri propaganda teknikleri açısından işlemek. İnanılmaz bir örgüt, bütün dünyayı kapsıyor ve savaş süresince çalıştırılan, faaliyet gösteren bir propaganda örgütüydü.

18 Hikmet Özdemir, *Arnold Toynbee'nin Ermeni Sorununa Bakışı*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, Ankara, 2005, ss.31-32.

19 Wellington House gizli yapılanmaydı ve propaganda materyallerinin başlıcaları şu yayınlardan oluşmaktaydı:

- E.F. Benson, *Crescent and Iron Cross*, London, Hodder and Stoughton, 1918, New York, Doran, 1918.

- E.F. Benson, *Deutschland über Allah*, London and New York, Hodder and Stoughton, 1917.

- British Palestine Committee, *Palestine*, reprint of article from November 24, 1917, London, Hayman, Christy, and Lilly, 1917; New York, Doran, 1918.

- The "Clean-Fighting Turk," a Spurious Claim. reprinted from The Times of February 20, 1917.

- Israel Cohen, *The Turkish Persecution of the Jews*, Passmore and Sons, 1918.

- *The Commercial Future of Baghdad*, Complete Press, London, 1917.

- Edward Cook, *Britain and Turkey*, London, Macmillan, 1914.

- Delegates of the Red Cross, *Turkish Prisoners in Egypt*, Red Cross, London, 1917.

- Leon Dominian, *The Frontiers of Language and Nationality in Europe*, New York, Henry Holt, 1917.

- Fa'iz El-Ghusein, "Bedouin Notable of Damascus" [sic], *Martyred Armenia, London, C. Arthur Pearson*, 1917; New York, Doran, 1918.

- General Sir Edmund Allenby's Despatch of 10th December, 1917, on the Operations in Egypt and Palestine from 28th June, 1917, till the Capture of Jerusalem (11th December, 1917), reprint from The London Gazette of January 22, 1918, London, H.M. Stationery Office, 1918.

- S. Georgevitch, *Serbia and Kossovo* [yayıncı bilinmiyor].

- Germany, Turkey, and Armenia: Selections of Documentary Evidence relating to Armenian Atrocities, London, J.J. Keliher & Co., 1917.

- *Great Britain, Palestine, and the Jews: Jewry's Celebration of Its National Charter*, London, The Zionist Organization, 1918; New York, Doran, 1918.

- *Great Britain, Palestine, and the Jews: A Survey of Christian Opinion*, London, The Zionist Organization, 1918.

Wellinton House propaganda kaynaklarıyla ilgili kapsamlı bilgi için Bkz., Mc Carthy, *a.g.e.*, ss.349-353.

20 İngilizlerin *Mavi Kitap*'ı, Ermenilere yapıldığı iddia edilen Türk mezalimiyle ilgili, savaşta propagandanın ne denli etkin yere sahip olduğunu kanıtlayan bir çalışma olmuştur. Kitapta, I. Dünya Savaşı'nda İngilizlere hasım tarafta savaşan Türkleri dünya kamuoyu karşısında küçük düşürmek ve Ermenilere Batı kamuoyunun sempatisini kazandırmak ve bu amaçla da İngiliz çıkarlarını, bölgeye müdahalesini kolaylaştırmak amacıyla, sürekli ezilen Ermeni halkı imajı işlendi, ayrıca, yarattıkları bu hümanist imajla, Müttefiklere sempati duymakla birlikte, tarafsız kalmak isteyen ABD'i, Haşimi Arapları ve Yunanistan'ı kendi saflarına

Mavi Kitap'ın ilk metni, 1915'te Londra ve Newyork'ta Hodder and Stoughton yayınevinde basılmış Arnold Toynbee tarafından düzenlenen *Ermenilere Zulüm, Bir Milletin Katledilmesi* başlıklı broşürdü. Orijinal metni günümüzde bulunmayan/bulunamayan bu kitap, sahibi Ermeni olan bir yayınevi tarafından 1975'te ikinci kez yayımlandı. Kitabın içindeki referanslar, dünyanın çeşitli ülkelerinde yayımlanan Ermenice gazeteler ve çoğu İngiliz ve/veya Amerikalı Batılı misyonerlerden aldıkları bilgileri aktaran *Ermeni Mezalimi Komitesi*dir²¹. İçeriği açısından, yanlı, nesnellikten uzak ve doğrudan propaganda amaçlı bilgiler ve belgeler kullanılmış ve değerlendirilmiştir.

Wellington House gizli bir faaliyet yapılanması olduğu için, genellikle ilgili büronun adına Londra ve Newyork'ta basılan propaganda ürünlerinin ve materyallerinin dağıtımını aynı merkez üstlenmişti. *Mavi Kitap* olarak da bilinen *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere Yaklaşımı (1915-1916)* isimli kitap Toynbee'nin İngiliz Propaganda faaliyetlerine en büyük katkısı, şeklinde nitelendirilmektedir; yâni kısa adı *Mavi Kitap* olan bu propaganda çalışması görünüşte Vikond Bryce'in bir eseri olarak bilinmekle birlikte, gerçekte neredeyse tamamen Arnold Toynbee'nin bir çalışmasıydı²².

Wellington House'da Türklere karşı yapılan düzmece Ermeni katliamı haberlerinin ana hedefi Amerika idi. Savaş Propaganda Bürosunun başındaki isim milletvekili Charles F. Masterman' idi. Eskiden kabine bakanlığı yapmış olan ve Daily News gazetesinin edebiyat editörlüğünü yapan Masterman, Asquith hükûmeti'nde bakanlık da yapmıştı. Asquith kendisini bu gizli büronun başına getirdiği zaman görevi belliydi²³: "İngiltere'nin düşmanlarını kötü ve şeytan, İngiltere'yi ise haklı göstermek. İşin başında bu büro Almanlara karşı örgütlenmişse de daha sonra Türkler özel çalışma alanı oldu..."

Masterman görevi kabul etmesinin ardından İngiliz edebiyatında önemli yere sahip olan 25 yazarını Wellington House'a davet etti. Toplantının esas amacı Britanya İmparatorluğu'nun savaştaki menfaatlerini korumaktı. Yazarlara bu örgüt ile ilgili ve toplantının ardından başlayacak faaliyetler hakkında hiçbir yere bilgi sızdırmamaları belirtildi. Wellington House'da düzenlenen bu toplantılardan, örgütün çalışmalarından, Ermeni katliam haberlerinden İngiliz Parlamentosu'nun bile bilgisi olmadı²⁴.

katmıştır. Salahi Sonyel, *The Great War and the Tragedy of Anatolia*, Turkish History Office, Ankara, 2001, s.144.

21 Gürün, *ibid.*, ss.50-51.

22 Pat Walsh, *Forgotten Aspects of Ireland's Great War on Turkey:1914-1924/ Unutulan Yönleriyle İrlanda'nın Türkiye'ye karşı Büyük Savaşı: 1914-1924*, Belfast, 2009, s.207.

"Wellington House gizli bir yapılanma olduğu için yayınların özel yayınevleri tarafından basılması ve dağıtım görevini de üstlendi. Yayınevi editörleri, bu amaçla Wellington House'a çağrıldı. Oxford University Press ve Macmillan başta olmak üzere dünyanın en büyük ve prestijli yayınevleri örgütlenmeye dahil edildi. Oxford University Press ve John Murray yayınların dağıtım işini üstlendiler." Walsh, *a.g.e.*, s.192.

23 A.g.e., s.207.

24 A.g.e., s.192.

Böyle olmakla birlikte İngiliz hükûmeti, bu kitabın kendi propaganda kolları tarafından yazıldığını inkâr etti ama basımını sağlamak suretiyle parlamentoya sunmakta tereddüt etmedi. *Mavi Kitap*'ın Amerika'da basılmasını ve dağıtımını sağlayan ise İngilizlerin Amerika'daki bir misyon örgütünün *American Committee for Armenian and Syrian Relief (ACSR)* temsilcisi Gilbert Parker'di²⁵.

Wellington House ofisinin başkanı ve sözde *Mavi Kitap*'ın yazarı James Wiscount Bryce'in *Contemporary Review* dergisinde yayımlanan "The Future of Armenia" başlıklı makalesinde Türkler konusunda olumlu bir görüşe sahip olmadığı görülmektedir²⁶:

"...Türk hükûmeti son bin beş yüz yıldır insanlığı etkileyen uluslar içinde en kötüsüdür [!].Geçen yüzyılda seçkin bir Avrupalı tarihçinin söylediği gibi, Türkler, ele geçirdikleri yerleri harap eden bir soyguncular çetesinden başka bir şey değildir. Hiçbir zaman medenileşmemişler, uygar bir idarenin icra etmesi gereken prensiplerden hiçbirini uygulayamamışlardır. Yıllar ilerledikçe ileriye gitmeleri beklenirken, onlar, daha da kötü olmuşlardır. Türkistan [bugünkü Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan- Batı Türkistan olarak bilinir ve yüzölçümü 3,5 milyon Km - ile Uygurların yaşadığı Doğu Türkistan -1.8 milyon Km- olarak bilinen coğrafi bölge] steplerinden Batı Asya'ya gelirken de barbarlardı, yüz otuz yıl önce de Edmund Burke tarafından böyle tanımlanmışlardı. Bu nedenle, şimdiki hükûmetleri de acımasız ve barbar karakterini muhafaza etmektedir[!?.]"

Justin Mc Carthy'nin günümüzdeki incelemelerinden birine yansıyan bilgilerde, Wiscount Bryce'in Türklerle olan nefretinin ve Ermenilere olan düşkünlüğünün nedenlerini, şöyle değerlendirir²⁷:

Wiscount Bryce'in Türklerle karşı olan bu nefretinin ve Ermenilere olan düşkünlüğü tam dört yüz yıl öncesine dayanmaktadır. Hattâ, bu düşmanlık, O'nun 93 Harbi sürecinde 1877'de kaleme almış olduğu *Transkafkasya ve Ağrı Dağı* başlıklı kitabında açıkça görülmekteydi²⁸. Türklerle karşı görüşlerini değerlendirecek olursak, Wiscount Bryce'in yazdığı, *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire (1915-1916) /Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere Yaklaşımı (1915-1916)* isimli kitabı okuyucuya tuhaf gelmemelidir; çünkü kitabın Girişinde, kitabı kendisinin yazdığını belirtmektedir. Buna göre Bryce, gerçek ve tutarlı bilgilere sahip olduğunu düşündüğü kişilere ulaşarak, kendisine, güvenilir bilgi vermelerini istemiştir. Bu şekilde genç bir tarihçi olan, Oxford'daki Balliol Koleji'nin eski bir araştırmacısı olan Arnold J. Toybee'nin işbirliğini sağlayabilmiştir. Bu şekilde o da kendi gözlemlerini ekleyerek kaynakları toplamış, bunları derleyerek düzenlemiştir.

25 Mc Carthy, *a.g.e.*, s.354.

26 *A.g.e.*, s.354.

27 *A.g.e.*, s.355, (Peter Buitenhuis, *The Great War of Words: British, American, and Canadian Propaganda and Fiction, 1914-1933*, Hardcover - August, 1987, s. 27'den).

28 Wiscount Bryce, *Transkafkasya ve Ağrı Dağı*, ss.405-407. (Mc Carthy, *Amerika'daki Türk...*, s. 356'in içinde).

Tüm farklı değerlendirmelere karşın bu anlatımlar, sadece, bir düzmededen ibaretti ve Propaganda Ofisi'ne çalışan ve bu büro tarafından desteklenen Toynbee, kitabın esas yazarıydı ve Bryce, yalnızca yanılmadan ibaretti. Kişisel bir çalışma ürünü olarak tanıtılan bu *Mavi Kitap*, gerçekte, İngiliz hükûmetinin savaş propaganda araç ve yöntemlerinden biriydi. Ermenilerin maruz kaldığı atrocities/vahşetleri anlatan kitap, daha önce Bryce'in tarihçilerce şüpheyile karşılanan *Report of Committe on Alleged German Outrages/Belçika'da Alman Vahşeti* konulu raporun devamı şeklindeydi ve bu kitap da Arnold J. Toynbee tarafından düzenlenmişti²⁹.

Toynbee tarafından Ermeni Raporu'nda düzenlenen atrocities/vahşet bilgilerinin işlenişi ve belgelerin düzenlenmesi, yâni teknikler, benzer biçimde, Belçika'daki Alman vahşetini raporunda anlatılanlarla aynı teknik ve yöntemle yansıtılmıştı.

Burada, "Wiscount Bryce'in kaynakları kimlerdi?" sorusunu tartışmak gerekmektedir; çünkü Belçika'yla ilgili verilen adlar ve/veya kaynaklar özellikle belirtilmemiştir. Bryce'in raporu, tarafsız kişilerin gözlem ve saptamaları değil, büyük çoğunlukla propaganda amaçlı malzemeleri içermekteydi. *Türk Zûlmü* söylentilerinin başlıca kaynakları, doğrudan Amerikan misyonerleri ve çoğu Osmanlı vatandaşı olan Ermeni kökenli kişilerdi. Arnold Toynbee'ye gönderilen bu belgelerin bir kısmı O'nun Ermeni dostlarından, bir kısmı da, Amerikan Komitesinden gelmişti. *Quelques Documents sur le sort des Armeniens en 1915/1915'te Ermenilerin Akıbeti Üzerine Bazı Açıklamalar* başlıklı makalenin, adı bilinmeyen yazarına gönderilen 1 Şubat 1916 tarihli mektuba göre, kendisinden hazırlanmakta olan kitapçıkta, bu makaleden alıntılar yapılabilmesi için talep yapılmıştı³⁰.

Bryce'in raporunda yer alan 150 olayın 59'u misyonerlerce yazılmış ve 52'si ise ya Ermeni kökenli insanların yazdıklarından ya da Ermenice çıkan gazetelerdeki verilerden oluşmaktadır. Raporda yazıları kullanılan misyonerlerin, çok az bir kısmını isimleri bilinmektedir. Misyonerlerden ya da Ermenilerden gelen bu belgeler, Amerikan Heyeti'nin yardım komitelerinin başkanlığını yapan J. L. Barton, ya da ACASR'ın başlıca propagandacılarından biri olan William Rockwell tarafından gönderiliyordu³¹.

ACASR (*American Committee for Armenian and Syrian Relief*)'ın iletmişti bütün hikâyeler, propaganda yayınlarında kullanıldı. Özellikle Toynbee ile sıkı bir iletişim içinde olan James L. Barton'un katkıları inanılmazdı³².

Barton ile Toynbee arasında sıkça görülen bu yazışmalarla, kitap için gerekli belgeler yollanıyor ve bu kitabın Amerika'da basılıp dağıtılması

29 Trevor Wilson, " Lord Bryce's Investigation into Alleged German Atrocities in Belgium, (1914-1915), *Journal of Contemporary History* 14, Sayı:3, Temmuz 1979, ss.369-383.

30 FO, 96/205, (Bkz.,Mc Carthy, *Amerika'daki Türk...*, s.356, 10. Bölüm s.574 202 no'lu dipnot.).

31 FO, 96/205, (Mc Carthy, *Amerika'daki Türk...*,s.574).

32 FO, 96/205.

için gerekli bilgi alışverişinde bulunuluyordu. Barton'un kullandığı mektup malzemeleri, çoğunlukla Amerikan heyeti ile ACASR'ye ait olmaktaydı. (...) Barton, bu raporların tek yönlü gözükebilmesi için kimi önerilerde bulunuyordu. Örneğin, Toynbee'ye bu raporları gönderen Amerikalı misyonerlerden birinin Türk sayılabileceğini söylüyordu; çünkü, bu kişi kısa bir süre önce Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerden birisiyle evlenmişti. O'na göre, yıllarca bu ülkede yaşayan ve buradaki insanların dilini konuşup yazdıklarını anlayabilen herkes *Türk olmuş* sayılırdı³³.

Türlere karşı yürütülen kampanya ve Ermeni katliamı iddiaları 1914 yılında kurulan gizli örgütlenmede oluşturuldu. Britanya devlet yapısı içindeki bu gizli örgüt, adını 1914'de o tarihte İngiliz Parlamentosu'nun merkezi olan ve Buckingham Sarayı'nın yanında yer alan, Wellington House'da örgütlenen Savaş Propaganda Bürosu'ndan (War Propaganda Bureau) alıyordu. Dışişleri Bakanlığına doğrudan bağlı olarak kurulan bu gizli örgütün tüm bilgileri ile dokümanları, savaşın ardından Wellington House'ın şaibeli bir şekilde yanmasıyla tamamen yok oldu. Bu gizli örgütün Türkler aleyhinde yürüttüğü propaganda faaliyetleri 1935 yılına kadar gizli kaldı³⁴. Wellington House'da Türlere karşı yürütülen kurmaca Ermeni katliamı haberlerinin ana hedefi, ABD'nin İngiltere'nin başını çektiği Müttefikler safında savaşa girmesini sağlamaktı³⁵.

Mavi Kitap'ın içeriği ile ilgili Britanya hükûmetince hiçbir zaman resmi olarak tatmin edici bir açıklama yapılmadı. Oysa Toynbee, 1922 yılında yayınlanan *Western Question and Turkey* adlı kitabında, *Mavi Kitabın 'propoganda' amacıyla kaleme alındığını* belirtmişti³⁶.

Mavi Kitap'taki belgelerde kaynakların çoğu belirtilmemektedir³⁷.

İngiliz tarihçi Trevor Wilson, bu konuda şunları söylüyor: "*Lord Bryce bu iddiaların yalan ya da sahte olduğunu söyleme seçeneğine sahip değildi. Toynbee'nin Türkiye ile benzer bir şekilde Almanya'nın Belçika'da yaptığı insanlık dışı işlemlere dair fabrikasyon haberlerinin; hiçbirinin doğru olmadığı da savaştan sonra ispatlandı; fakat Britanya Hükûmeti, 1920-21 yılları arasında Mavi Kitap'ta yazılanları delil göstererek*

33 Barton'dan Toynbee'ye 15 Mart 1916 tarihli mektup. (Bkz., Mc Carthy, *Amerika'daki Türk...*,s.575).

34 Walsh, *a.g.e.*, s.207.

"Wellington House'da Türlere karşı yapılan kurmaca Ermeni katliamı haberlerinin esas hedefi ABD idi. Savaş Propaganda Bürosunun başında milletvekili Charles F. Masterman bulunuyordu. Eski kabine Bakanı ve *Daily News* gazetesinin edebiyat editörü olan Masterman, Asquith hükûmeti'nde bakanlık yapmıştı. Asquith, kendisini bu gizli büronun başına davet ettiğinde misyonu, kısaca, İngiltere'nin düşmanlarını *kötü ve şeytan*, İngiltere'yi ise *haklı göstermek*. İşin başında bu büro Almanlara karşı örgütlenmişse de daha sonra Türkler özel çalışma alanı oldu." Walsh, *a.g.e.*, s. 207.

35 Walsh, *a.g.e.*, s.198. Bu konudaki geniş dokümantasyon Bkz., M.L. Sanders, "Wellington House and British Propaganda During The First World War", *The Historical Journal*, XVIII, 1975, ss.119-146.

36 Arnold Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey*, Bombay-London 1922, s.50.

37 McCarty, *a.g.e.*, s.357.

o zamanki ulusal önderleri Malta'ya sürgüne gönderildi. Mahkeme heyetine Mavi Kitap verilmesine karşın; iki yıl süren yargulamalardan sonra, yargı, sanıkları delil yetersizliğinden serbest bıraktı"³⁸.

Mavi Kitap, Haziran 1915'de, 2.5 milyon basıldı ve dağıtımı yapıldı. 1916'da 200 ve 1917'de 400'ün üzerinde yayınevi tarafından 17 dile çevrildi ve milyonlarca basıldı. Mavi Kitap'ın broşürleri ABD'de bulunan berber dükkânlarına, kütüphanelere, doktor kliniklerine dağıtıldı. Savaş yılları boyunca yedi milyonun üzerindeki kopyası dünyadaki fikir üreticilerine yollandı. Özel amaç ABD'ydi. Gilbert Parker, ABD'de bulunan on üç bin etkili ismi listeledi. Bu seçkin isimler, Devlet Propaganda Bölümü'nden zarf aldıklarını bilmeden bunların kendilerine İngiliz elitleri tarafından gönderildiğini zannettiler. Kitaplar, pahalı oldukları ve sadece üst orta sınıflar tarafından okunabildikleri için, Illustrated London News matbaasında Wellington House, pek çok dile kendi gazetelerini basmaya başladı. Savaşın başlaması ile birlikte İngiltere, Almanya'dan ABD'ye giden iletişim hatlarını kesti. ABD'ye bilgi akışı sadece İngiltere üzerinden gerçekleşmeye başlamıştı³⁹. H.C.Peterson; Ermeni soykırımına ilişkin haberlerin de ABD'ye İngiltere'den gittiğini, bunların Alman haber ajanslarınca sansürlendiğini belirterek, İngiliz medyasının Amerikan medyasına dönüştürüldüğünü anlatmaktadır.

Anti-Türk propagandası modeli 20 Şubat 1917'de *The Times* gazetesinde yayınlanan bir makale ile başladı. Yazarın adı ünlü Sykes-Picot antlaşmasını yapan İngiliz General Mark Sykes idi. *Türklerin, '700 bin Ermeni'yi kestiğini' ilk kez Sykes* dile getirdi. Sykes, *The Times* gazetesinde yer alan makalesinde şu iddiaları ileri sürdü⁴⁰:

"Kısa zaman öncesine kadar, İngiltere'de Genç Türk denilince akla, Anadolu'ya geziye giden romantik İngiliz seyyahlar ve politikacıların da katkısıyla, dürüst ve temiz bir savaşçı olan Türkler geliyordu. (...) Bir kez daha şu Genç Türk'e Alman üniforması ile bakın, Alman militer sesi. Alman Teknik eğitimiyle yetişmiş Genç Türk. Alman profesörleri ona kitle propagandası, politika ve patlayıcıları öğretmiş... 2,5 yıl boyunca katliamlar yaptı, ihanetler yaptı, bütün anlaşmaları ihlal etti, savaş esirlerimizi katletti, yaralılarımızı öldürttü, kadınlarımızı rehin aldı ve halen daha birileri clean fighting Turku/ kahraman şövalye Türk diyor. (...) Bu Türkler 700 bin Ermeni'yi katlettiler, Lübnan'da açlık ve sefillik yarattılar, Yahudi kolonistleri yok ettiler."

Sykes'in, *The Times* gazetesinde yer alan bu makalesi, 100 bin kopya ile basıldı. Bunlardan 30 bini Amerika'ya gönderildi. Sykes'in Osmanlı Türkiye'si ve yöneticileri İttihatçılar hakkında karalayıcı ve yıpratıcı mektubu, Ermenilerin öldürülmesi temelinde oluşturulan Anti-Türk Kampanyası'nın bir modeli oldu.

38 Traver Wilson, "Lord Bryce's Investigation into Alleged German Atrocities in Belgium, 1914-15", *Journal of Contemporary History*, July 1979), s. 369-383.

39 H.C. Peterson, *British Influence On The American Press 1914-17*, *American Political Science Review*, February 1937, s.81.

40 Walsh, a.g.e., s.207.

Dr. Walsh, İngiliz basınının Amerikan basınına dönüşmesi konusunda şu ifadelerde bulunur: “17 dile çevrilerek milyonlarca basılan Mavi Kitap broşürleri ABD’deki bütün kütüphanelere, doktor kliniklerine, berber dükkânlarına dağıtıldı. Savaş yıllarında, 7 milyonu aşkın kopyası dünyadaki fikir üreticilerine yollandı. Özel hedef ABD’ydi. Gilbert Parker, ABD’deki 13 bin etkili ismin listesini çıkardı. Bu seçkin kişiler, Devlet Propaganda Bölümü’nden belge aldıklarını bilmeden, bu zarfların kendilerine İngiliz elitlerinden gönderildiğini zannettiler”⁴¹.

İrlandalı Dr. Walsh; Anti-Türk Propagandasının yöntem açısından yaptığı değerlendirmede, Ermeni soykırımı yalanının, Londra’da İngiliz devletinin içinde oluşturulmuş bir gizli örgüt eliyle nasıl üretildiğini ve bilinen Mavi Kitap’ın bu örgüt tarafından nasıl piyasaya sürüldüğünü, dünyaya dağıtıldığının belgelerini, bugüne kadar bilinenin aksine gerçeği en kapsamlı biçimde açıkladı. Değerlendirmeye göre, Mavi Kitap’ın öncelikli amacı, ABD’yi savaşa sokmak ve Malta sürgününü gerçekleştirmektir. (...) Türkiye ve Türkler aleyhine uzun bir liste oluşturan bu kitaptaki tüm kurmaca malzeme, yazarlar arasında tek bir merkezden çıkan akademik referanslar gibi kullanıldı. (...) Değişik yayınevlerinden değişik kitaplarda kullanılan kaynaklar. Aslında tüm kitaplar tek bir merkezden çıkmış. Yazarlar birbirlerinin çalışmalarından haberleri yokmuş gibi birbirlerine referanslar veriyorlardı.”

2. Yakın Tarihte Neler Olmuştu?

Birinci Dünya Savaşı’nda ABD ve İngiltere tarafından, Türklerin, canavar olarak gösterilmesi, düşüncesi bu iki ülke yöneticilerince işlenmekteydi. Bu denli dezenformasyon girişimi, Amerikan kamuoyunun desteğiyle ABD’nin savaşa katılımını sağlamaktı. İstenen hedefe Hıristiyanlık ve Müslümanlık arasındaki rekabeti tahrik ve teşvik eden kiliselerin yoğun çalışmaları sonucu sağlandı⁴². Amerika’ya yapılan Türk aleyhtar propagandanın esası; Anadolu’da bulunan Ermenileri Protestanlaştırmak amacıyla faaliyet gösteren Amerikalı misyonerlerin hazırladıkları zemin üzerinde ABD’nin savaşa dâhil etmesini sağlamaktı. *Türklerin Doğu Avrupa’da Yahudileri de katlettikleri* gibi bir düşünce üretilmesi, Amerika’da bulunan Yahudi cemaatini harekete geçirmeye yetiyordu. Bu propagandanın diğer bir amacı da parçalanmış olan Osmanlı

41 Walsh, *a.g.e.*, s.192. Wellington House gizli propaganda bürosu, o dönemde İngiltere için önemli olan iki tarihçiyi görevlendirdi: G.P. Gooch ve Arnold Toynbee. Wellington House’da Toynbee’nin görevi tarihçiden ziyade propagandist olarak görev almaktı. Toynbee, *Mavi Kitap* isimli ünlü çalışmasını da Wellington House memuru olarak yazdı. Wellington House’da Türkleri hedef alan yayınların uzun bir listesi mevcuttur. (...)İngiltere, 2008’de Lord Avebury’nin eline alarak Ankara’ya geldiği Mavi Kitap’ın savaş döneminde propaganda amacıyla yazıldığını dile getirdi; ancak, kullanmaya da ısrarla devam etti. Tarihçi Toynbee 1922 tarihinde yayımlanan *The Western Question in Greece and Turkey / Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Sorunu* adlı kitabında Mavi Kitap’ın propaganda amacıyla yazıldığını belirtir. Bkz., Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey/Yunanistan’da ve Türkiye’de Batı Sorunu*, Bombay-London, 1922, s.50.

42 Kaya, *a.g.e.*, s.347.

topraklarını Batılı güçlere paylaşım için hazırlamaktı. İngiltere'nin ABD'ye yönelik propagandasının bir başka nedeni de, Amerikan seçkinlerinin savaş sürecinde İngiltere'ye değil de Almanya'ya sempati duydukları gerçeğiydi.

Tüm bu propagandaların ve gizli ittifakların sonucunda Batılı ülkelerin, Ortadoğu ve Kafkasya'da kışkırtarak kullandıkları toplulukların hesaplarını şöyle özetlemek uygun olur:

-ABD, Amerikan-Ermeni kiliseleri yanında diğer kiliselerin yoğun çalışmalarıyla Hıristiyanlık ve demokrasi prensipleri adına savaşa katıldıktan sonra, tüm çabalarına karşın Musul petrollerine sahip olamadı. Onca insan ve mali kayıplara uğranması da konunun başka bir boyutudur.

-Meclis-i Mebusan üyesi Ermenilerden oluşan grup, Enver Paşa hükûmetinin müttefik arayışını sürdürdüğü sırada, Erzurum'da Taşnak örgütü adına toplanmışlardı. Osmanlı hükûmet üyeleri, Taşnak örgütü üyelerini Erzurum'da ziyaret ederek görüştü ve onlara birlikte hareket etmek adına önerilerini sundular:

Osmanlı hükûmeti adına yapılan öneride, Ermenilere, Türk ve Rus Kafkasya'nın taksimi teklif ediliyor; ayrıca, fethedilecek topraklarda Tatarlar/ Azeriler, Ermeniler ve Gürcüler arasında pay edilerek Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde otonomi yönetimi vaat ediliyordu⁴³. Genel bir destek sözü vermemekle birlikte, Taşnak üyeleri Türk Rus savaşında Osmanlı'yı destekleyecekleri sözü vermişlerdi; ancak, savaş sürecinde Osmanlı'ya karşı isyan ettiler⁴⁴. 1914 Ağustos'unda, iç nizamnamesi ve kurgusu hazır olan Enver Paşa'nın otonomi önerilerini genelde kabule yanaşmayan Ermeniler, ABD'nin ve Batı'nın maceracı ve istismarcı politikasının bedelini ağır ödediler⁴⁵.

43 Clair Price, *The Rebirth of Turkey*, Newyork, 1923, s.85.

44 K. S. Papazian, *Patriotism Perverted*, Boston, 1934, ss.37-38.

45 Fuat Dünder, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss.57-61; Hacer Çelik, "Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, İzmir, 2008, ss.143-163.

Burada 1915 Ermeni sevkıyatının sonuçlarıyla ilgili kısa bilgi vermenin yararlı olacağını düşünüyorum: Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nın beraberinde getirdiği istenmeyen şartlarla uğraşmak zorunda kaldı. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı toprakları işgal altındaydı ve İtilaf Devletleri'nin denetimine girmişti. Böyle bir ortamda tehcirle göç etmiş olan kitlelerin tekrar eski konumlarına dönüş için yoğun bir çaba içine girilmişti. Dolayısıyla Ermenilerin yeniden iskan edilmeleri tehcir edilmelerinden 3-4 yıl sonra oldukça sorunlu bir atmosferde gerçekleşmekteydi. Osmanlı'da göçmenlere ilişkin çalışmaları *Muhacirin Komisyonu* yürütmekteydi. İhtiyaç nedeniyle Kırım Savaşı'ndan sonra oluşturulan bu komisyon, zaman içinde çalışmaları daha kapsamlı bir hâle getirilerek Mart 1916'da *Aşayir ve Muhacirin Müdiriyyeti Umumiyesi* teşekkül ettirildi.

Bu yapılanmanın bir sonucu olarak 22 Ekim 1918 tarihinde Dâhiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı)'nden, ilgili ve yükümlü vilâyetlere ve mutasarrıflıklara telgrafla ulaştırılan talimatta, savaş nedeniyle başka bölgelere nakledilen Osmanlı vatandaşı olan Rum ve Ermenilerin iase ve iskânlarının istenen ve beklenen düzeyde ve emniyet içerisinde geri dönmelerine müsaade edildiği bildirilmiştir. Bu nedenle Osmanlı Arşiv belgelerinden çağdaş bir incelemeye yansıyan bilgilerde yer aldığı biçimiyle;

- *Ahvâl-i harbiye dolayısıyla karar-ı askeri ile bir mahalden çıkarılarak diğer mahalle sevk edilmiş*

Günümüz araştırmacılarından Fransız Georges de Maleville'in 1988'de yayınladığı 1915 *Ermeni Trajedisi* başlıklı kitabın 2003'te yapılan Türkçe çevirisinde yansıtılan Enver Paşanın tehcir konusundaki aşağıdaki bilgileri içeren telgrafı, araştırmacının ifadesiyle, çok önemlidir⁴⁶:

-Düşmanakarşısempatibeslediğindenşüphelenilenhalkın[işbirlikçilerin] yerlerini değiştirme inisiyatifi, önce, Türkler tarafından değil, Ruslar tarafından ele alınmış, bu fikri yaratan Ruslar olmuştur. Enver Paşa da, Rusya Türklerinin Ruslara karşı bir ayaklanma girişimi olmadığı hâlde, Rusların, Türk halklarını Türkiye topraklarına sürmelerine bir karşılık olarak Ermenileri Rus sınırına sevk etmeyi düşündü.

-Enver Paşa, Ermeni toplumunun ülke içinde bir güvenlik tedbiri olarak başka bölgelere gönderme düşüncesi, Van gölü çevresindeki Ermenilerin isyan etmeleri ve bölgeyi ihtilâl yuvası hâline getirmeleri eyleminden sonra uygulamaya konmuştur.

-Enver Paşa, ilgili makamlara gönderdiği bu telgrafta, 2 Mayıs 1915 tarihi itibarıyla, öngörülen karar Ermeni toplumunu doğrudan hedef almamakta, Ermenilerin savaşın devam ettiği cephenin ilerisine ve/veya gerisine yerleştirme konusunda bir tedbir olarak değerlendirilmelidir.

- Kimi odakların/mihrakların ileri sürdüğü gibi, 1915 yılı başında İttihat ve Terakkî hükümetinin, *Ermenileri imha* gibi bir düşüncesi bulunmamaktaydı; çünkü yalnızca Doğu Anadolu'da Rusya cephesinde çıkacak bir savaşta isyan ve ihtilâlciler Ermenileri kapsamaktaydı. Nitekim, Osmanlı Devleti, Van'ın Rus ordusunun işgaline kadar çıkan isyan ve ihtilâlciler girişimleri münferit olaylar şeklinde değerlendirmiş; ancak, Ermenilerin Van'da işgalci Rus ordusuyla yaptıkları işbirliğini ve Türkleri katletme girişimlerini yaşadından sonra, aldığı kararla, 19 Mayıs 1331/30 Mayıs 1915 tarihli, *Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükûmete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir [Alınacak Önlemler] Hakkında Kanun-ı Muvakkat*, başlığıyla Tehcir Yasası devletin resmi yayın organı *Takvim-i Vekayi* gazetesinde yayınlanmıştır⁴⁷. Osmanlı Devleti, tehciri,

olan bi'l-umum[göç edenlerin] ahalinin çıkarıldıkları mahallere avdetlerine[dönüşlerine] müsa'ade edilmesi, Meclis-i Vükelâca[Bakanlar Kurulunca] takarrur etmiş olduğundan[kararlaştırıldığından] avdete talib olanlara[geri dönmek isteyenlere] müsa'ade edilecektir.

- Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Diyarbakır, Ma'müretü'l-aziz vilâyetleriyle Erzincan mutasarrıflığı dâhilinde vesa'it-i iâsenin [lojistiğinin] adem-i kifayesine[etersiz oluşu nedeniyle] bina'en, işbu mahaller ahalisinden avdet etmek isteyenler için evvel emrde[öncelikli olarak] mahalleriyle bi'lmuhabere selamet-i seyr ve seyahatleri ve işe ve iskanları esbab-ı temin edildikçe peyderpey azimelerine müsa'ade edilmesi muktezidir.

- Bu karar, menafi'-i ali-yi memleket nazar-ı itibara alınarak[ülkenin yüksek çıkarları gözetilerek] ittihaz edilmiş olduğundan [alındığından], emr tatbikatında kat'iyen ta'allül ve te'ahhura meydan verilmeyecektir[emrin yerine getirilmesi kesinlikle savaştan olmayacak ve geciktirilmeyecektir].

46 Georges de Maleville, 1915 *Ermeni Trajedisi*, Çev., Necdet Bakkaloğlu, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara, 2003, ss.53-67.

47 *Takvim-i Vekayi*, 1 Haziran 1915.

Sultan Mehmet Reşad imzasıyla yayınlanan *Sevk ve İskân Kanunu*'nun kapsamı şöyledi:

29 Ağustos 1915'te vilâyetlere gönderdiği şifreli telgrafta tarif etmektedir. Buna göre; Ermenilerin buldukları bölgelerden çıkarılarak tayin edilen yerlere sevklerinden hükûmetin umduğu gaye, söz konusu unsurun hükûmet aleyhine faaliyetlerde bulunmalarını ve bir Ermenistan hükûmeti oluşturulması hakkındaki millî gayelerini engellemektir. Bu yolda masum kişilerin ortadan kaldırılması amaçlanmadığından, sevk sırasında kafilerin can emniyeti sağlanmalı ve muhacirlerin tahsisatından harcama yapılarak işlerine ait her türlü tedbir alınmalıydı. Önceden de belirtildiği gibi asker aileleriyle, ihtiyaç nisbetinde sanatkâr, Protestan ve Katolik Ermenilerin sevk edilmemesi hükûmetçe kesin bir biçimde kararlaştırılmıştır. Kafilere saldıranlar ve özellikle gasb ve ırza geçmeye teşebbüs edenlerle, bunlara ön ayak olan jandarma ve memurlar hakkında gecikmeden yasal tedbir alınarak, cezalandırılmalı ve bu gibiler derhal azl edilerek Divan-ı Harblere teslim edilmeliydi. Bu gibi olayların tekrarıdan vilâyet ve sancakların yetkililerinin sorumlu tutulacağı beyan olunmuştu⁴⁸.

İstanbul ile Batı Anadolu'daki Ermenilerin ise tamamen tehcirin dışında tutulduğu tarihsel bir gerçektir. Bu şehirlerden yalnızca örgütlere üye olanlar tehcir kapsamına alınmıştır. İç ve Doğu Anadolu bölgelerindeki Ermenilerinden, devlet görevdekiler (doktorlar ve orduda görevli olanlar), çocuklar, yaşlılar, hastalar, Katolik ve Protestan mezhebi mensupları ile örgütle ilişkisi bulunmayan esnaf Ermeniler tehcir edilmemiştir.

Vilâyetlere gönderilen tebliğde öncen de belirtildiği üzere asker aileleriyle, ihtiyaç nisbetinde sanatkâr, Protestan ve Katolik Ermenilerin sevk edilmemesi hükûmetçe kesin olarak kararlaştırılmıştır denilmektedir. Tehcir dışında kalanlara ilişkin bir rapor hazırlayan Almanya'nın Halep konsolosu da, 'Batı Anadolu'da 27.200, İstanbul ve Edirne'de 164.000, Suriye, Filistin ve Bağdat'ta 13.500 olmak üzere toplam 204.700 kişinin sürgünden muaf tutulduğunu' bildirmektedir. Ermeni Abeghian ise "İstanbul ve İzmir Ermenilerinin tehcirin çilesinden uzak kaldığını, sadece entelektüeller, yani kamuoyunda tanınan Ermenilerin şair, yazar, öğretmen, din adamları, doktor, avukat vs. sürgün edildiğini ve yollarda öldürüldüğünü..." yazmaktadır⁴⁹. Abeghian'ın bahsettiği Ermeniler, hükûmetin izlediği politikanın ışığında değerlendirildiğinde, 24 Nisan 1915'te

Madde: 1- Vakt-i seferde ordu ve kolordu ve fıkra kumandanları ve bunların vekilleri ve müstahkem meoki kumandanları ahali tarafından herhangi bir suretle evamir-i hükûmete ve müdafaa-i memlekete ve muafaza-yı asayişe mütalik[yönelik] icraat ve tertibata karşı muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görürlerse, der'akap [derhâl]kuva-yı askeriye ile şiddetli surette tahribat yapmağa ve tecavüz ve mukavameti esasından imha etmeğe mezun ve meburdur.

Madde: 2- Ordu ve müstakil kolordu ve fırka kumandanları icabat-ı Askeriyeye mebni casusluk veya hıyanetlerini hissettikleri kur'a ve kasabât[köyler ve kasabalar] ahalisinin Münferiden veya müctemian[toplucu] diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilirler.

Madde: 3- İş bu kanun tarih-i neşrinden muteberdir. 13 Recep 1333 ve 19 Mayıs 1331/30 Mayıs 1915.

48 Yusuf Halaçoğlu, *Ermenilerin Suriye'ye Nakli: Sürgün mü Soykırım mı? Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2005, s.11, www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/01.pdf, Son Erişim Tarihi. 2. 08. 2016.

49 Halaçoğlu, *Ermenilerin Suriye'ye Nakli...*, s.13.

gerçekleştirilen tutuklamalardaki Ermeni örgüt mensuplarıdır; çünkü bilhassa ordu içinde yer alan doktorların tehcir edilmediği Osmanlı belgelerinde yer almaktadır. Josef Marquart adlı bir İsviçreli ise tehcirden geri kalan Ermeni nüfusu hakkında 350-450.000 rakamını tahmin ettiğini belirtmektedir. Göçe tabi tutulanlar, hayvanlarla, arabalarla, nehirlere yakın olanlar *şahıtur* denilen nehir vasıtalarıyla ve trenlerle nakledilmiştir. Bu vasıtaların bulunamadığı yerlerde ise kaya olarak gönderilmişlerdir⁵⁰.

Birinci Dünya Savaşı'nın koşullarında gerçekleştirilen 1915 Tehcir Olayı ve sonuçları hakkında Batılı araştırmacılardan Bischof, *kırım* olarak 1915'te yaşanan olaylarla ilgili yaptığı analizinde⁵¹, *ölüm kalım savaşına girmiş olan bir İmparatorluğun[Osmanlı devleti] meşru müdafaası* şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. Dikkat edilecek olursa, 1 Haziran 1915 tarihli *Takvim-i Vekayi'*de yayınlanan *sevkiyat ve iskân yasasında*, herhangi bir ulus, etnisite ve/veya din ya da mezhep mensuplarından söz edilmemiştir. Gösterilen yeni iskân alanları, yâni, bugünkü Suriye'de Halep ve Deyr-i Zor arasındaki topraklar idi. Bu bölgeler çöl olmadığı gibi, suya yakın ve büyük kısmı tarım yapmaya elverişliydi, ayrıca nüfus yoğunluğu olmayan bozkır/step arazisiydi.

Mütareke sürecinde, İngilizlerin Amirallik istihbarat şubesinin aldığı bilgilerde değerlendirildiğine göre, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türkler, Ermenistan topraklarının /Doğu Anadolu'nun büyük bölümünü geri istiyor, Ruslar ise onları eski Rus hududuna sürmek istiyordu ve bu nedenle araları iyi değildi. Kemalist Türkler, Bolşevik yardımına muhtaçtı; ama, bunu iki tarafı keskin bıçak olarak görüyordu. Ruslar Azerilerle Türklerin birleşmesinden

50 Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.13.

51 N. De Bischof, *La Turquie devant le monde*, Paris, 1936, s. 172, (Taner Timur, "Türkiye ve Ermeniler: 1915 ve Sonrası", *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996, s.234'den). 1919 senesine ait Erzurum nüfusunun yer almadığı aşağıda gösterilen cetvelde yansıtılan rakamlar, Ermenilerin iddia ettiği gibi büyük kayıplar vermediğini göstermektedir: Bkz., Halaçoğlu, *Ermenilerin Suriye'ye nakli...*, s.18'de yer alan, İngiliz Arşiv belgelerinden edinilen sayılar, Ermeni kökenli araştırmacıların abartılı verileriyle çelişmektedir. Bkz., *UK Archives, WO 158/933*, No. 5796, I, s.3.

Edirne	84. 100 (1914 Yılı)	19.500 (Kasım 1919)
Antalya	630	400
Ankara	54.000	80.000
Aydın	20.700	21.000
Trabzon	40. 200	58.000
Bursa	60. 200	65.000
Kayseri	52. 200	50. 000
Konya	13. 000	12.000
Kastamonu	9. 000	13.000
Sivas	151.700	162.000
Adana	57.700	72.000
Balıkesir	8.700	9.000
İstanbul	84.100	83.000
Erzurum	136.000	-----
İzmir	-----	14.000
TOPLAM	773. 430	658.000

korkuyordu. Bu sırada Kazım Karabekir, Kasım 1920'de Ermenistan'a yürüyünce, Ruslar da kalan Ermeni topraklarını ele geçirdi⁵².

Lozan antlaşmasına giden süreçte maceracı Ermeni çetecilerinin ihanetleri ve vahşice işledikleri toplu cinayetleri, birçok kez Türkler tarafından karşılık görmüştür. Osmanlı yöneticilerinin uyarıcı açıklamalarına karşın, savaş ortamının ve koşullarının getirdiği bir sonuç olarak yüz binlerce Ermeni, yollarda, kamplarda, hastalık ve açlıkla yüz yüze gelmiş ve birçoğu 1915-1922 yılları arasında, acımasız savaş koşullarında öldü⁵³.

52 Nassibian, *Britain and Armenian Quest*, s.225.

53 Osmanlı arşiv kayıtları tehirci tabi tutulan Ermenilerin sayısını 450.000 dolaylarında vermektedir. Bu sayı Zenop Bezciyan ve Boghos Nubar Paşa tarafından da onaylanmaktadır. I. Dünya Savaşı sonunda yeni dünya düzenini kurmak amacıyla 18 Ocak 1919'da açılışı yapılan Paris Konferansı'nda Ermeni delegasyonu başkanı olan Boghos Nubar Paşa, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği raporunda, 1918 yılı itibariyle Kafkasya ve İran dâhil Ermeni sürgünlerin toplam sayısını 600-700.000 olarak göstermektedir. Bunların içinden 290.000 dolayındaki Kafkas ve İran göçmenleri hariç tutulacak olursa, tehirci tabi tutulananların sayısı 400 binin biraz üzerindedir. Nitekim 1899'dan 1925'e kadar ABD resmi kayıtlarına göre toplam 76.605 Ermeni'nin ABD'ye kabul edilmiştir. Bkz., Halaçoğlu, Ermenilerin Suriye'ye nakli..., s.14. (Archives des Affaires Etrangères de France, Série Levant, 1918-1928, Sous Série Arménie, Vol. 2, folio 47'den naklen bkz. Bilâl Şimşir, *Les Déportés de Malte et les Allégations Armeniennes*, Ankara 1998, s. 49-41'den).

2005 yılında Fransa Parlamentosu Ermeni Soykırım yasasını kabul etti. Yasanın kabulü ile ortaya çıkan istenmeyen etkileri konusunda, Fransız parlamentosunun çıkardığı bir dizi yasanın ilga edilmesini isteyen bir bildiriye dikkat çeken Gündüz Aktan tarafından eleştirel bir yazı 17 Ocak 2007 tarihli Radikal gazetesinde İnkârcı Kim? Başlığıyla yayınlandı: Fransa'da 19 tarihçi, tarih alanına giren konularda bildiri yayımladı. Asıl konu 2005'te parlamentodan geçen bir yasanın 'özellikle Kuzey Afrika'daki Fransız varlığının (sömürgelerinin) olumlu yanlarına' işaret eden 4. maddesinin ülke içinde ve Cezayir'de yarattığı tepkilerdi.

Bu arada zenci ticareti ve köleliğin insanlığa karşı suç sayılması ve okullarda öyle okutulması hakkındaki yasaya (2001), Yahudi soykırımını inkâr etmeyi yasaklayan Gayssot yasasına (1990) ve 1915 Ermeni olaylarını soykırım sayan yasaya (2001) da karşı çıktılar. Tarihçi resmi gazetede yayımlanan yasalarla belirlenemeyeceğini, bu tavrın demokratik bir ülkede olması gereken serbest tartışma ortamını kısıtladığını söylediler.

Daha sonra birçok tarihçi Ermeni soykırımını kabul ettiğini bildirdi. Bazıları Yahudi soykırımına ilişkin Gayssot yasasını diğerlerinden ayırdı (Henry Rousso, *Le Monde*, 24. 12. 2005). Nuremberg Mahkemesi kararı Gayssot yasasının 'somut hukuki niteliğini' sağlıyordu. Sömürgeciliğin olumlu yanlarına atıf yapan yasa ise 'harkî' denen ve Cezayir'den atılan Fransızları, Ermeni soykırımı yasası Fransız Ermenilerini ve kölelik yasası da Fransız sömürgelerinden gelen zencileri memnun etmeyi amaçlıyordu. Bu yasalar tarihçilerin alanına tecavüzdü. Bu vesileyle bir kez daha bazı hususlara açıklık getirmeye çalışalım. Soykırım veya katliamlar konusunda tarih yargıda bulunamaz. Yargı yargıya aittir. Almanlar da Nuremberg Mahkemesi kararı dolayısıyla Holokost'u zaten inkâr edemezler. Ermeni 'soykırım' yasasıyla böyle bir mahkeme kararına dayanılmaktadır. Mahkeme kararı olmayan bir olayın soykırım olmadığını söylemek, inkâr demek değil. Sadece farklı görüş ifade etmektir. (...) Bir katliamın var olup olmadığına, varsa, soykırım mı, insanlığa karşı suç mu, savaş suçu mu olduğuna yine mahkeme karar verebilir. İCTFY, ICTR ve ICC bu amaçlarla kurulmuştur.

Türk resmi tezi denen ve soykırımı reddeden Türk ve yabancı tarihçilerin de katıldığı görüşe göre, 1915'ten savaş sonuna kadar çok önemli sayıda Ermeni hayatını kaybetmiştir. Kamuran Gürün 300 bin, Justin McCarthy 680 bin ölümden söz etmektedir. Bu ölümler inkâr edilmezken resmi tezlerin inkâr ettiği şey soykırım olmalıdır. Dolayısıyla onları inkârcılıkla suçlayanlar da Ermeni soykırımını tanımış olmaktadır.

Tehcir’de nakledilenlerle ilgili, 25 Kasım 1915 tarihinde Konya’dan W. Peet’e Wilfred M. Post’dan gönderilen mektupta; demiryolu çalışanlarının ve başka kaynakların bildirdiğine göre Pozantı’dan 500.000 sürgünün geçiş yaptığı yer almıştı. Söz konusu 500 bin rakamını, Hanry Morgenthau günlüğünde, Ermeni protestanlarının vekili olan Zenop Bezciyan ile olan görüşmesinden şu şekilde aktarıyor: *‘Ermeni protestanlarının vekili Zenop Bezciyan uğradı. Schmavonian kendisini benimle tanıştırdı. Okul arkadaşıymışlar. [İçerilerdeki] şartlar hakkında bana çok şey anlattı. Zor’daki Ermenilerin hallerinden oldukça memnun olduklarını söylemesine şaşırđım; işlerini kurup, hayatlarını kazanmaya başlamışlar bile. Bana çeşitli kampların nerelerde olduğunu gösteren bir liste verdi ve yarım milyon kişinin buralara nakledildiğini sandığımı söyledi. Kış bastırmadan onlara yardım edilmesi gerektiği hususunda ısrarlıydı.’*⁵⁴

Türkiye Ermenilerinin tamamı Ortodoks-Gregoryen dinine mensuptu. Ermeni toplumunun bireyleri bir taraftan Katolik Fransız ve Avusturyalı kişilerin ve görevlilerin girişimleri ve etkileri sonucu Katolikleşmeye başladı. Özellikle ABD ve İngiltere’nin çalışmaları sonucu yeni bir Protestan Ermeni milleti yaratıldı.

Farklı din ve mezhebe sahip olan Ermeniler, bilinen bu tarihsel nedenlerle farklı coğrafyalara savrulduklar ve fakat aralarında çeşitli rekabetler olmakla birlikte dillerini korumaya özen göstermektedirler. Diaspora Ermenilerinin⁵⁵, Büyük Güçlerin ilgi ve nüfuzlarına gereklilik duydukları zaman, onları, amaca uygun kullanmak ve karşılıklı çıkara uygun politika izlemektedirler. Türkiye

Yargısız infaz yapan ‘aydın’ grup, ‘belge fetişisti’ olmamak için[tarihi tarihçilerin elinden çalmak için olmasın] arşivleri, işin insani boyutuna ağırlık vermek için de hukuku reddediyor[uluslararası hukukun kurallarına uygun davranmak insan haklarını gözardı ettirir mi?]. Buna mukabil çoğu parayla desteklenen Ermeni yanlısı tarihçilerin iddialarını hemen kabul ediyor. Bunlardan birinin çözüm için yargı ya da tahkim tavsiye ettiklerini göremedik. Neden? Çünkü hukuk yolunu Ermenistan ve Ermeni diasporası da istemiyor. Fransa’da bu vesileyle çıkan tartışmada tarihçinin neden büyük trajedileri anlamakta ve anlatmakta yetersiz kaldığı, yüksek bir entelektüel tartışma konusu oluyor. Bir de bunların düzeyine bakın.

Bunlar ayrıca soykırım suçu için insanların öldürülmesinin dahi gerekmediğini bilmiyorlar. Sözleşmenin 2(d) fıkrasına göre bir grubun kadınlarının kısırlaştırılması da soykırım fiilini oluşturuyor. Siz bunların hiç İsveç başta İskandinav ülkelerini soykırımla suçladıklarına tanık oldunuz mu? Avrupa’da Yahudi soykırımının inkârının yasak olmasının asıl nedeni Yahudileri rencide etmek değil. Bir daha böyle bir facianın olmaması için anti-semitizme yani ırkçılığa imkân vermemek. Bu doğru bir yaklaşım. Ama Avrupa’nın bu bağlamda normalleşmesinin göstergesi, mahkeme kararı olmadan, artık bir tür ırkçılık halini alan Ermeni soykırım iddialarından vazgeçmesi olacak. Ermenistan’ın da ‘Holokost hasedî’nden ve nakilci hafızanın tuzaklarından kurtulmadan normal kimliğine kavuşması ve demokrasisini geliştirmesi imkânsız. Bkz., Radikal, 17 Ocak 2007.

54 Lowry, *a.g.e.*, ss.47-48.

55 1890-1900 yılları arasında sayıları 12. 000’e ulaşan Türkiye vatandaşı Ermeni ABD’ye göç etmişti. 1901’den sonra bu göçler daha da hız kazandı. 1908’de 3. 300, 1910’da 5. 500, 1913’te 9. 355 Ermeni Türkiye’den ABD’ye göç etti. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ABD’deki Ermenilerin sayısı 50. 000’e ulaştı. Amerikan misyonerlerinin ve Amerikalı tüccarların etkisiyle, 1915 Tehcir olayından yaklaşık 75 yıl önce başlayan Amerika göç, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarına kadar devam etti. Bkz., Şimşir, *a.g.e.*, s.18.

Ermenileri, diasporanın taleplerine sıcak bakmadıkları için kimi zaman ağır eleştirilere maruz kalmaktadırlar.

Günümüz Ermeni yazarlardan Ara Baliozyan, *The Horrible Silence/Korkunç Sessizlik* başlıklı kitabında şu ilginç değerlendirmeyi yapar:⁵⁶:

“Talat, Enver, Cemal ve Kemal [Atatürk], bizim bilmediğimiz bir şeyi biliyorlardı: Kitleler unuttur ve hatırlaması gerekenler, çoğunlukla, kurbanlarla katilleri birbirlerine karıştırırlar. Tarih yanlış tanımlamaların da güldürüsüdür. Kim kime ne yaptı?”

Bir zamanlar bir Ermeni halı tüccarı bana şöyle demişti: Bir filin bir sineğin ırzına geçmesini tasavvur et. Bizim ihtilâlcilerimiz o söylediğim sinek, Türkler de fil idi. Utanmaz çüretimiz için cezalandırıldık. Bu dünyada, her şeye rağmen bir adalet var.

56 Ara Baliozyan, *The Horrible Silence*, Maral Pres, Pasadena, 1982, pp.21-22.; 1970'li ve 1980'li yıllarda Ermeni diasporası, anti-Türk propaganda yaparak dış dünyadaki Türk aydınlarını ve diplomatlarını hedef alan katletme ve yıldırma şeklinde bir yöntem geliştirmişlerdi. Nitekim söz konusu süreçte sayıları kırkın üzerinde diplomatımız yaşamlarını kaybetti. Bu istenmeyen tutum ve yöntemi protesto etmek adına 19 Mayıs 1985 tarihli *Newyork Times* ve *Washington Post* gazetelerinde, Türkiye, Osmanlı ve Ortadoğu Araştırmaları konusunda uzman olan dünyaca tanınmış Amerikalı ve/veya Amerika'da yaşayan akademisyenler ABD Temsilciler Meclisi üyelerine ortak bir deklarasyon sundular. Deklarasyonda verdikleri mesaj şu şekilde özetlenebilirdi:

Öncelikle, Türkiye ve Ermenistan haricindeki Ermeni Diasporasını, her fırsatta Türklere ve Türkiye'ye karşı yürüttükleri, dünya barışını ve huzurunu bozan, bilimsel ve tarihi gerçeklerle ve prensiplerle bağdaşmayan, tek yanlı, insanlık ve adalet ölçütleriyle çelişen, sürekli olarak devam eden düşmanca kampanyalarından dolayı bütün insanlığın önünde en güçlü ifadelerle kınadıklarını belirtmekteydiler.

1800'li yıllardan itibaren; bilhassa da 1912-1913 Balkan Savaşları ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı döneminde, milyonlarca Türk'ün ve Osmanlı Müslümanlarının başta Balkanlar, Kafkaslar ve Anadolu'da yaşadıkları işkence ve katliamları, özellikle Kafkaslar ve Anadolu'dakiler genelde Ermenilerin eliyle gerçekleşmiş olmak üzere, görmezlikten gelerek; siyasi çıkarlar uğruna her türlü sinsî kampanyaya destekleyerek; Türk Ulus'una ve Türk Tarihi'ne karşı son derece önyargılı; bilime, tarihi gerçeklere ve hukuka aykırı; toplumların huzurunu, refahını ve uluslararası barış ortamını zedeleyici tutum ve davranışlar sergileyen tüm kişi ve kuruluşları da telin ettiklerini belirtmekteydiler.

Birinci Dünya Savaşı döneminde, milyonlarca Türk'ün, Ermeni'nin ve diğer tüm Müslüman ve Hristiyan milletlerin; Osmanlı topraklarını *böl ve yönet* taktiğiyle yutmaya çalışan dönemin emperyalist güçlerinin ettikleri kin tohumları neticesinde çıkarılan bir iç savaş nedeniyle; benzer acılar yaşadıkları olayların aslını ortaya çıkartmak ve belgelemek amacıyla, konuya ilişkin sahalarda uzmanlaşmış tüm akademisyenleri, bilimsel açıklık, tarafsızlık ve dürüstlükle işbirliği yaparak insanlık adına ortak çalışmalar yapmaya çağırıldıklarını belirtmekteydiler. Deklarasyon şu şekilde devam etmekteydi: “(...) Bu amaçla; Türk, Osmanlı ve Orta Doğu çalışmaları konusunda uzman altmış dokuz (69) ABD'li akademisyenin, 19 Mayıs 1985 tarihinde ABD Kongresi'ne sundukları ve *New York Times* ve *Washington Post* gazetelerinde yayınladıkları: “Ermenilerin çektikleri acıların, bölgenin Müslüman halkına çektiikleri acılardan ayrı olarak düşünülemezceğini”; “Tarihçilerin saldırganla suçsuzlu tam olarak ayırt edebilmeleri için daha pek çok araştırma yapılması gerektiğini,” ve “Tarihi, devlet adamlarının ve politikacıların yarattığını ve fakat tarih yazmanın bilim adamlarının işi olduğunu “ ayrıca, “Osmanlı Ermenileri tarihinin bilim adamları arasında henüz çok tartışmalı olduğunu, bu bilim adamlarının çoğunun öne sürülen tarihi varsayımlar üzerinde anlaşamadıklarını” ilan ettikleri bildirilerinin temel çağrısını tüm dünya kamuoyuna bir kez daha hatırlatıyoruz.”

Bkz., *Newyork Times*, 19 Mayıs 1985; *Washington Post*, 19 Mayıs 1985.

Bu halı tüccarı zengindi. Sermaye olan, kendi Tanrı'sını bulmuştu. Bütün cevapları biliyordu. Tanrı, kendine yardım edene yardım eder. Tanrı Ermenileri, yanlış yolda oldukları için cezalandırdı. Ermeniler, cahil Türkleri sömürerek verilen ayrıcalıklarla edindikleri servetlerle yetinmemişlerdi. Daha fazlasını istediler. Para hırslarının hududu yoktu. Parasal değeri olmayan, söz hürriyeti, atalardan kalma topraklar, siyasi otonomi ve başka idealler peşindeydiler. Radyodaki ses şöyle diyordu: Fransa'daki bir Ermeni terörist bir Türk görevliyi öldürdü. Ve ilâve diyordu. Görünüşe göre, bu olay 65 yıl evvel cereyan eden bazı olayların sonucudur. Radyodaki ses şöyle dedi: Bir kını saklamak için gerçekten uzun bir süre, Bizler sinek olabiliriz, fakat, filler gibi hafıza sahibiyiz.!"

İstanbul'da günümüzde de etkin olan Amerikan Misyonerleri Örgütünün temsilcisi Rahip Melvin A. Wittler, 8 Haziran 1985 tarihinde konuyla ilgili yaptığı konuşmada şu değerlendirmede bulundu⁵⁷:

"Bunlar gerçek olmayan rüyalar. (...) I. Dünya Savaşı süresinde yabancı okullarda öğretildiği düşünülen milliyetçilik idealleri vardı. Birçok trajedi yaşandı ve bunlar değişik etnik toplumların hayallerindeki rüyaların ve milliyetçi duyguların sonucuydu. Bugünkü Türkiye'den Hıristiyanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bölgelerine nakledildi. Hiç şüphe yok ki, bu toplumdaki idealler, yabancı okulların bazılarında öğretilmişti; fakat, 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin lâik bir devlet olarak kuruluşuyla birlikte, misyon kuruluşumuz Türkiye'de çalışmaya devam etti. Lâiklik prensiplerini kabul ederek taraflar arasında uzlaşa sağlanması için, bugün de birçok etnik toplumun bulunduğu dünyanın bu kısmında barış temsilcileri olarak çalışmaktayız."

Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde ve millî egemenliği temsil eden TBMM'nin iradesiyle 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin inşası kolay olmadı. Mustafa Kemal, *savaşmaya silâhımız yoksa dış ve turnaklarımızla savaşırız*, demişti. Erzurum Kongresi'yle Türkiye'de iki başlılık yaşandı. Erzurum Kongresi'nde Misak-ı Milli ile Halife Sultan'ın oturduğu İstanbul da dâhil Türklerle meskûn tüm vatan toprakları savunulacaktı. Sultan'a bağlı Damat Ferit başkanlığındaki hükûmetin kaderi, 18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Konferansı'ndaki gelişmelere değil, Mustafa Kemal'in önderliğindeki millîci güçlerin davranışlarına bağlı olmak zorundaydı. Paris Konferansı'nda kimi güçler, haritalar çizerek Osmanlı İmparatorluğu'nu yeryüzünden silmeye çalışırken, öte yanda halkını dışarıdan sürekli talimat alan Osmanlıcı iradeden kurtarmayı amaç edinen Türk ulusu, vatan savunması için intiharı göze almıştı. Oysa Paris'te Büyük Devletler, kendi aralarında tartışıyorlardı ve Asya'daki gelişmelerden pek haberli değillerdi⁵⁸.

Büyük Devletlerin, Anadolu'daki ekonomi-politik çıkarlarını sürdürmek adına 17 Haziran 1920'de Yunan Kuvvetleri'ni Millîci Türklerin üzerine gönderdiklerinde, Osmanlı hükûmetini temsil eden üç kişi, Lloyd George, Wilson ve Clemanceau ile dışişleri bakanlarının bulunduğu toplantıda konuştu.

57 Ercih Feigl, *A Mith of Terror*, Salzburg, 1986, s.51.

58 Margaret MacMillan, *Paris 1919*, Random House Press, Newyork, 2001, s.433.

Türkiye'nin isteklerini, tek meziyeti padişahın kızıyla evli olan Sadrazam Damat Ferit iletti. Damat Ferit, Türkiye'nin savaşa girmesindeki suçun ve Ermeni katliamlarından sorumlu olarak kendinden önceki hükümeti göstermesi; ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaması için yalvarması, hiçbir işe yaramadığı gibi, Wilson, *bu denli ahmakça şey görmedim* derken, Lloyd George da *bu gösterinin Türklerin siyasi kabiliyetsizliklerini açığa çıkardığını*, ifade etti⁵⁹.

Sonuç

ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun adını taşıyan kitap ve dokümanlar, gerçekte, ilgili büyükelçiliğin Ermeni kökenli çalışanlar ve misyonerler tarafından düzenlenmiştir. Bu propaganda amaçlı materyaller aracılığıyla, Türkiye ve Türk ulusu karşıtı propaganda ve dezenformasyon faaliyetleri yürüten bazı çevreler, Morgenthau'nun Birinci Dünya Savaşı sürecinde İstanbul'da bulunmasından yararlanmak suretiyle, büyükelçinin tanık olmadığı hâlde, yaşandığı iddia edilen olaylar hakkında tanık olduğu algısı yaratmışlardır. Günümüzde propaganda amacıyla yazıldığı anlaşılan *Ambassador Morgenthau's Story/Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü* başlıklı kitap, Birinci Dünya Savaşı'nda Jön Türk hükümetinin Ermenilere karşı önceden plânlanmış bir soykırım uyguladığı tezini işlemiştir. Morgenthau'nun kitabında işlediği anti Türk propagandaya dayalı *Ermeni Mezalimi* tezi, etkisini yeniden gösterdi. 1970'li yıllarda ASALA terörüyle Türkiye'de siyasi hayatın alt üst edilmesi ve sayıları 40'ın üzerinde diplomatlarımızın öldürülmesiyle Ermeni Meselesi iç ve dış kamuoyunda günümüze kadar süregelen ve uluslararası alanda Türkiye'ye yapılan ve/veya yapılmak istenilen dayatmaların temel gerekçesinin kaynağı olmuştur.

Akaby Nassibian'ın, *Britain and Armenian Quest*, (Croom Helm-London 1984, p. 78.), başlıklı kitabında değerlendirdiği üzere, 1924 yılında eski Başbakanlardan Henry Herbert Asquits ile Stanley Baldwin, İngiltere Başbakanı Ramsay MacDonald'a verdikleri yazılı andaçta, Lord Bryce'in hazırladığı *Mavi Kitap*'ın, 1916-17 yıllarında Müttefik propagandası için geniş ve etkin olarak kullanıldığını; ayrıca, ABD başkanı Woodrow Wilson'un savaşa katılma kararında önemli yere ve değere sahip olduğu görüşünü işlediler. İngiliz savaş propagandasının önemli bir aracı olan *Mavi Kitap*, Türklere karşı Batı kamuoyunda yaratılan nefretin zirve yapması ve itibar kaybında en önemli yıkıcı bir işlev gördü. *Kitap, samimi bir anlatım diliyle, savaş sürecinde işlenen cinayetleri ve katliamları, tanık kişilerin öyküleriyle yansıtmaktaydı. Kitabın anlatım dili okuyucuyu kolaylıkla etki altına alabiliyordu. Yazılan öykülerin, imal ve uydurma, saptırma, abartılı yansıtmanın pek önemi yoktu. Araştırmacı Arthur Ponsonby'nin çözümlemesine göre, "karşıdakilerin akıllarına nefret zehrini şırınga etmek öldürmekten de beter bir kötülüktür". Savaşın en dehşet verici mezalim öyküsü, "I. Dünya Savaşı'nda Almanların kurmuş oldukları fabrikada insan cesetlerini kaynatıp, sabun yaptıkları"*

59 A.g.e., s.434.

propagandasıydı; fakat bu görüşlerin tümüyle icat edilmiş uydurma bir yalan olduğu 1925 yılında İngiliz Avam Kamarası'nın bir toplantısında açıklanabildi.

Günümüz tarih incelemelerinde Ermenilerin iddia ettikleri gibi, 1.5 milyon-2.5 milyon arasında her geçen sürede devamlı artış gösteren sayılarda kayıp verdikleri tezi yalanlanırken, nüfuslarla ilgili çoğu ciddi bilim etiğinden uzak, *yapma, masa başı icadı* propagandaya yönelik iddiaların, hangi boyutlara ulaştığını da göstermektedir. Konunun popüler araştırmacılarından, sorumluluk ve nesnellik duyarlılığına özen göstermeyen siyasetçilerden ve tabii ki, emperyal devletlerin istismarcı eğilim ve yöntemlerinden sıyrılmış, bağımsız, ciddi tarihçilerin, diplomatların ve bilim uzmanlarının çalışmalarını özendirmek gerekmektedir. Tarihsel gerçeklerin izinde ve 1813 tarihli Bawyera hukukunda ilân edilen, *işlendiği tarihte yasalara göre suç olmayan bir fiil, sonraki yasalarla suç sayılamaz* ilkesini gözeterek; çünkü Soykırım/Genocide deyimi, ilk kez Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin 9 Aralık 1948 tarihli Genel Kurul toplantısında 260 No'lu kararla tanımlanarak kabul edilmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

UK Archives, WO 158/933, No. 5796, I, p.3.

II. Süreli Yayınlar

Newyork Times,

Radikal,

Takvim-i Vekayi,

Washington Post.

III. Kitaplar

BALIOZYAN, Ara, *The Horrible Silence*, Maral Pres, Pasadena, 1982.

BAYRAKDAR, Bayram, *20. Yüzyıl Döneminde Rus General Mayevski'nin Türkiye Gözlemleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2007.

BENSON, E.F., *Crescent and Iron Cross*, London, Hodder and Stoughton, 1918, New York, Doran, 1918.

BENSON, E.F., *Deutschland über Allah*, London and New York, Hodder and Stoughton, 1917.

COHEN, Israel, *The Turkish Persecution of the Jews*, Passmore and Sons, 1918.

COOK, Edward, *Britain and Turkey*, London, Macmillan, 1914.

Delegates of the Red Cross, *Turkish Prisoners in Egypt*, Red Cross, London, 1917.

DÜNDAR, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

DOMINIAN, Leon, *The Frontiers of Language and Nationality in Europe*, New York, Henry Holt, 1917.

FEIGL, Ercih, *A Mith of Terror*, Salzburg, 1986.

EL-GHUSEIN, Fa'iz, "Bedouin Notable of Damascus" [sic], *Martyred Armenia*, London, C. Arthur Pearson, 1917; New York, Doran, 1918.

GEORGEVITCH, S., *Serbia and Kossovo* [yayıncı bilinmiyor].

Germany, Turkey, and Armenia: Selections of Documentary Evidence relating to Armenian Atrocities, London, J.J. Keliher & Co., 1917.

- GÜRÜN, Kamuran, *Armenian File*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.
- GRABILL, Joseph L., *Protestant Diplomacy and The Near East*, University of Minesota, 1991.
- Great Britain, Palestine, and the Jews: Jewry's Celebration of Its National Charter*, London, The Zionist Organization, 1918; New York, Doran, 1918.
- Great Britain, Palestine, and the Jews: A Survey of Christian Opinion*, London, The Zionist Organization, 1918.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Bâbüâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2004.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermenilerin Suriye'ye Nakli: Sürgün mü Soykırım mı? Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2005.
- KAYA, Şükrü Esmir, *Soykırım Tacirleri ve Gerçekler*, Derin Yayınları, İstanbul, 2009.
- LEWY, Guenter, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, University of Utah, Salt Lake City, 2005.
- MACMILLAN, Margaret, *Paris 1919*, Random House Press, Newyork, 2001.
- DE MALEVILLE, Georges, *1915 Ermeni Trajedisi*, Çev., Necdet Bakkaloğlu, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara, 2003.
- Mc CARTHY, Justin, *Amerika'daki Türk İmgesi*, Tarih ve Kuram, İstanbul, 2015.
- NASSIBIAN, Akaby, *Britain and Armenian Quest*, Croom Helm-London, 1984.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Arnold Toynbee'nin Ermeni Sorununa Bakışı*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, Ankara, 2005.
- PAPAZIAN, K. S., *Patriotism Perverted*, Boston, 1934.
- PETERSON, H.C., *British Influence On The American Press 1914-17*, *American Political Science Review*, February 1937.
- PRICE, Clair, *The Rebirth of Turkey*, Newyork, 1923.
- SALT, Jeremy, *Emperyalizm Evangelizm ve Osmanlı Ermenileri*, Çev., Kadriye Göksel, Tarih ve Kuram Yayını, İstanbul, 2015.
- SONYEL, Salahi, *The Great War and the Tragedy of Anatolia*, Turkish History Office, Ankara, 2001
- ŞİMŞİR, Bilal, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- The Commercial Future of Baghdad*, Complete Press, London, 1917.
- TOYNBEE, Arnold, *The Western Question in Greece and Turkey*, Bombay-London 1922.
- WALSH, Pat, *Forgotten Aspects of Ireland's Great War on Turkey:1914-1924/ Unutulan Yönleriyle İrlanda'nın Türkiye'ye karşı Büyük Savaşı: 1914-1924*, Belfast, 2009.

IV. Makaleler

- ATUN, Ata, Misleads in the Book Titled Ambassador Morgenthau's Story", *Social Sciences and Humanities*, Vol.4, No.4, Lefkoşa, 2013.
- ATUN, Ata, "Misleads in the Book Titled Ambassador Morgenthau's Story", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, June 2013, Vol. 3, No.6.
- ÇELİK, Hacer, "Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), ss.143-163.
- General Sir Edmund Allenby's Despatch of 10th December, 1917, on the Operations in Egypt and Palestine from 28th June, 1917, till the Capture of Jerusalem (11th December, 1917), reprint from The London Gazette of January 22, 1918, London, H.M. Stationery Office, 1918.
- MARQUIS, A. G., "Words as Weapons: Propaganda in Britain and Germany During the First World War", *Journal of Current History*, III, London 1978.
- MORGENTHAU, Henry, "The Murder of a Nation", *Ambassador Morgenthau's Story, American Ambassador to Turkey 1913-1916*, Doubleday, Page and Co., Newyork, 1918.
- MORGENTHAU; Henry, "The Turk Reverts to the Ancestral Type", *Ambassador Morgenthau's Story*, Doubleday, Page&CO., New York, 1918.
- SANDERS, M.L., "Wellington House and British Propaganda During The First World War", *The Historical Journal*, XVIII, 1975, pp.119-146.
- TİMUR, Taner, "Türkiye ve Ermeniler: 1915 ve Sonrası", *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996.
- The "Clean-Fighting Turk," a Spurious Claim. reprinted from The Times of February 20, 1917.
- WILSON, Trevor, " Lord Bryce's Investigation into Alleged German Atrocities in Belgium, (1914-1915), *Journal of Contemporary History* 14, Sayı:3, Temmuz 1979, pp.369-383.

V. İnternet Kaynakları

library.umac.mo/ebooks/b28042530.pdf

www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/01.pdf